Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Hans Broge og det jyske Landbrug.

Af *Vagn Dybdahl.*

En af de sidste Dage i Marts 1908 døde Købmanden Hans Broge i Aarhus. I de følgende Dage bragte Landets Blade Nekrologer over den gamle Aarhusborger med Skildringer af hans lange, virksomme Liv (f. $^{4}/_{12}$ 1822, d. $^{25}/_{3}$ 1908). »Politiken« sluttede sin Nekrolog med Ordene: »Købmanden Hans Broge var forlængst ude af Sagaen. Den Afdøde var for sin By nu mere et Begreb, et Enhedsmærke for den grænseløse aarhusianske Bypatriotisme, der i ham havde sin Skaber, indtil Aarhundredskiftet ogsaa sin Fører«[1]). Saadan saa Samtiden paa Broge, og Synet er ikke blevet meget ændret siden da. Broge betragtes vedvarende først og fremmest som Købmanden og Aarhusborgeren. I nærværende Afhandling vil Opmærksomheden imidlertid blive rettet mod den Side af Broges Arbejde, der har haft størst samfundsmæssig Betydning: hans Virke som Foregangsmand inden for det danske Landbrug.

Hans Broge var ud af en Skipper- og Købmandsslægt fra Grenaa. Moderen, der var født de Hemmer og var en Præstedatter fra Lyngby, blev tidligt Enke, da Faderen, Niels Broge, i 1828 forliste og druknede ud for Gilleleje. Hans forlod som femtenaarig Fødebyen for at komme i Handelslære hos Agent Meulengracht paa Lilletorv i Aarhus. Efter Læreaarene virkede han som Handelsbetjent, blandt andet i Hamborg,

[1]) Politiken $^{26}/_{3}$ 1908.

indtil 1847, da han etablerede sig som Købmand i Aarhus.

Den Forretning, som Hans Broge aabnede i Gaarden Nr. 340 paa Mindegade (nuværende Nr. 8), voksede sig hurtig stor. I Midten af 50'erne koncentrerede Broge sig om Kornhandelen, der netop i denne Tid tog et kraftigt Opsving. Kvaliteten blev bedre og Produktionen større, alt medens Priserne var i Stigning.

Paa samme Tid som Broge oparbejdede sin Forretning, vandt han sig en stadig større Position i Aarhus. Han kom i Kommunalbestyrelsen, hvor han iøvrigt ikke lagde megen Iver for Dagen, og var i 1862 blandt Stifterne af Byens Handelsforening. I 1865 var han kongevalgt Medlem af Rigsraadets Landsting. Men kendt uden for Aarhus og uden for Handelskredse blev han først gennem sit Arbejde for Danmarks Landbrug[2]).

Landbrugsvarernes Produktion.

Den 24. Marts 1892 fejrede Aarhus Landboforening sit 50-Aars Jubilæum med bl. a. en stor Festbanket i Haandværkerforeningen i Aarhus. Ved denne Lejlighed holdt Hans Broge en større Tale, hvori han om Landbruget ytrede: »Kan det ikke klare sig, gaar vi alle

[2]) Den følgende Fremstilling er et Udsnit af en Afhandling »Hans Broge og hans Indsats i jysk Erhvervslivs Udvikling«, der i 1943 af Aarhus Universitet tilkendtes en af Aarhus Handelsforening udsat Pris. For Støtte til Studierne takker jeg Grosserer Hans Carl Broge til Løjstrup, ligesom jeg takker de forskellige Sammenslutninger, der har stillet deres Arkivalier til Raadighed. — M. H. t. Litteratur til Broges almindelige Historie se Jens Vestbergs Artikel i Biograf. Lex. Om Broges Slægt Carl Svenstrup: Fra det gamle Grenaa. Slægten Broge og Harboe. 1932.

kaput«[3]). Disse Ord dækker Hans Broges Mening og forklarer delvis hans Manddoms store Gerning: en utrættelig Vejledning af Landmændene under Fuldbyrdelsen af det moderne Danmarks Landbrug. Det var i 60'erne, Broge begyndte at gøre sig gældende indenfor jysk Landbrug; men inden denne Del af hans Livsgerning skildres, er det nødvendigt at se paa det danske Landbrugs Situation paa den Tid, og der indenfor især Mejeribruget, da Broges Virke fortrinsvis falder paa dette Felt.

Den stadig mere intensive Kornproduktion, der var begyndt noget før Aarhundredets Midte, indebar en Fare for Landbruget: dens Tyveri fra Jorden af værdifulde Stoffer, der ikke blev tilført Jorden igen, idet Kornet, indeholdende Stofferne, eksporteredes ud af Landet, og kunstige Gødningsmidler endnu var ukendte. — Mangt og meget inden for Danmarks Landbrugshistorie er endnu ikke klarlagt, dette Forhold er det heller ikke, og hvad der kan siges og skrives om Landbrugets Udvikling i denne Tid gaar tilbage til Falbe-Hansens Skildring i »Danmarks Statistik«. Hans Ord om Rovdriften i dansk Landbrug i denne Tid skal derfor her gengives in extenso: »Forøgelsen i Kornavlen havde imidlertid, hvor glædelig den end i og for sig var, ogsaa sin betænkelige Side; thi den skete for en stor Del paa Bekostning af Jordens Frugtbarhed. Det var en Rovdrift, der tog mere fra Jorden, end der ydedes den igjen. Fra Fortidens extensive Landbrug var der arvet en Sum af Næringsstoffer i Jordbunden, som nu blev hævet; det store Udbytte af Jorden var ikke

[3]) Hans Jensen: Aarhus Amts landøkonomiske Selskab 1842—1942. 1942, p. 62. Det maa her bemærkes, at »Aarhus Amts landøkonomiske Selskab« og »Aarhus Landboforening« er Navne paa samme Forening og benyttes i Flæng, idet Foreningen til forsk. Tider har ført de to Navne.

blot Rente, men tillige Kapitalforbrug. Det er især om den første Halvdel af Tidsrummet, fra 1830 til 1860, at dette gjælder. Man fik bedre Redskaber, hvorved man kom dybere ned i Jorden, hentede de Lag op, som den tidligere overfladiske Behandling ikke havde naaet. Man afledede Overfladevandet ved Afgrøftning og gjorde det derved lettere for Planterødderne at trænge ned i Jorden, og man lærte at bruge Mergel, der vel i og for sig er frugtbargjørende, men formelig virker ved at gjøre de alt tilstedeværende Næringsstoffer mere tilgængelige for Planten. Ogsaa det Sædskifte, som var blevet det almindelige efter 1830, det holstenske Kobbelbrug i forskjellige Variationer, anvendtes paa en saadan Maade, at det maatte bidrage til at udpine Jorden; man tog for mange langstraaede Afgrøder i Forhold til den Gjødningsmængde, der kunde tilføres Jorden af det ringe Kvæghold, og meget ofte, især i Jylland, anvendte man ikke Brak«[4]).

Allerede i 50'erne var man dog ved at blive klar over Faren ved den fortsatte intensive Kornavl og vende Opmærksomheden mod Kvægavl forbunden med Mælkeridrift; det er den saakaldte Erstatningsdrift, der sætter ind[5]). Det var i Tide, man var blevet opmærksom paa Rovdriftens Farer, som bar en Risiko i sig, men derved at man tidligt vendte sig fra den maaske havde været gavnlig. Det er ligefrem et Spørgsmaal,

---

[4]) Falbe Hansen og Scharling: Danmarks Statistik (forkortes: Statistik) II, 1887, p. 201 f. — En Rovdrift, men med extensiv Agerdyrkning, er det, der fra o. 1880 bringer Amerika frem som det store kornexporterende Land. Se f. Eks. Werner Sombart: Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus, 1927, p. 256 f., og A. P. (Aleksis Petersen-Studnitz?): Oplysninger om Kornproduktionen og Kornhandelen . . . Nationaløkonomisk Tidsskrift, Bd. 15, 1880, p. 342 f.

[5]) Om Erstatningsdriften: Falbe Hansen l. c., p. 206 f.

»om Rovdrift den Gang ikke var den mest rationelle, om det ikke var det for Landet mest fordelagtige at hæve en Del af Jordkapitalen, at frigøre den og have den disponibel til anden Anvendelse; det var jo i de Tider formelig »flydende Kapital«, som Landbruget og Landet i det Hele havde Trang for«[6]).

Det bliver her ved Mejeribrugets Fremme, Broge sætter ind, men for at forstaa hans Gerning, maa man først gøre sig klart: hvordan var det Smør, man producerede paa den Tid? Det er vanskeligt at danne sig et Billede deraf. Man kan nok faa et Indtryk af den ringere Kvalitet i denne Tid i Sammenligning med den senere ved at betragte Prisudviklingen; men det giver dog ikke nogen Forestilling om, hvordan Smørrets Udseende har været og hvordan den Tids Mennesker betragtede det. Beretninger er der ret naturligt ikke mange af, fordi det nu engang ikke ligger i Menneskets Natur at skildre det almindelige daglige Livs Foreteelser. Det, man optegner i sin Dagbog, skriver om i Brevet til Vennen eller skildrer i sine Memoirer, er gerne de ualmindelige Begivenheder.

Vi er imidlertid her saa heldigt stillede, at den danske Historiker, der par excellence har gjort Studiet af det daglige Liv til sit Speciale, ogsaa har givet os et malende Billede af Smørret omkring det 19. Aarhundredes Midte. Det er Troels-Lund, som i sine Erindringer fortæller om, hvorledes Familiens Vinterforbrug af Smør købtes om Efteraaret og maatte opbevares til hen paa Foraaret; man faar et Indtryk af, hvordan det var, før Broge og andre fik Smørproduktionen udstrakt over hele Aaret. Den gamle Historiker fortæller: »Naar Skipperen i Oktober-November Maaned havde været

[6]) l. c., p. 202.

oppe hos os og meldt, at han var kommen og laa med sit Skib i Kanalen lidt nord for Sandkisten, ret ud for Assistenshuset eller lignende, maatte Moder og Cille (Tjenestepigen, min Anm.) derud for at udsøge Varerne«. Derefter beskrives Købet, med Smagning, Hjemkomsten af Dritlerne, der stilles i Spisekammeret. »Smørret var sikkert af bedste Slags. Men der stilledes altfor store Krav til dets Holdbarhed. Henad Foraaret begyndte det, der var nærmest ved Dritlens Sider, at »smage af Træet«. Denne bitterstramme, sødligsvedne Snerpesmag, som ingen, der ret har prøvet den, atter kan glemme. Hjemmets Regering traf alle mulige Forholdsregler: Kun det midterste til Bordbrug, det yderste til Madlavning. Størst mulig Kølighed ovre i Rummet. Hastig Tillukning, saa snart der var stukket. Intet hjalp. Langsomt, men sikkert, banede den for Husets Ære beskæmmende Sandhed sig Vejen fremad: Smørret var ikke længer godt. Det nagede Husmoderen, pinte Cille, smagte ikke Fader og forstodes af de ældre Brødre. Men der maatte ties og blev tiet det mest mulige herom. Det føltes som et tabt Slag for Hjemmet. Kun Vadskerkonen, Moer Beck, gik sejrsstolt hjem med den sidste anselige Rest, som Mor spurgte hende, om hun vilde have«[7]). Troels-Lunds videre Betragtninger over det herlige ved hen paa Foraaret at komme ud paa Bakkehuset til det friske Græssmør og hans Beklagelse over, at denne Vekslen mellem Smørrets Aarstider ikke mere er til, kan vi i denne Forbindelse forbigaa, og i Stedet glæde os over det Vidnesbyrd, han har givet os om dagligt Liv i det 19. Aarhundrede.

Udenlandske Iagttagere har ogsaa leveret os Vidnesbyrd om Smørrets Tilstand. Naar man beskæftiger

[7]) Troels-Lund: Et Liv. Barndom og Ungdom, 1924, p. 98 f.

sig med dansk Landbrugshistorie i denne Tid, griber man med Taknemmelighed fremmedes Skildringer af Forholdene, fordi det dagligdags netop for dem har haft det ualmindeliges Præg.

En engelsk diplomatisk Udsending Harry Rainals, der omkring 1860 var Vicekonsul i København, har givet en Beskrivelse af danske Landbrugsforhold paa den Tid. I denne siger han om det danske Smør: »Smørret, eller den Vare, som Bønderne sælger paa Torvet under dette Navn, er afskyelig slet; det er stærk saltet med det mest simple Salt, medens der under dets Tilberedning tages saa lidt Hensyn til den ordentlige Udtrækning af Vallen eller endog til Renlighed, at det synes underligt, at en saadan Vare kan finde Afsætning; men Smørforbruget i Danmark er overordentlig stort, idet det i Gennemsnit beløber sig til fra 28 til 30 lbs. om Aaret pr. Hoved, saa der lægges større Vægt paa Kvantiteten end Kvaliteten. De højere Befolkningsklasser forsynes med en bedre Vare fra de større Gaarde (larger estates); dette er især Tilfældet med dem, der leverer til Hovedstaden og Hamborg, og i endnu højere Grad med dem, der ønsker at finde Afsætning i England«[8]).

Nogle Aar senere — i 1863 — foretog en fransk Landbrugssagkyndig en Rejse i Danmark, hvorom han efter sin Hjemkomst skrev en Beretning. Det var den Departementschef i det kejserlige franske Husministerium under hvem Krongodsernes Forvaltning sorterede, Eugène Tisserand. Han omtaler ikke Mejeribruget i Danmark, men giver derimod en Beskrivelse af dettes

[8]) Harry Rainals: Report upon the Past and Present State of the Agriculture of the Danish Monarchy i »Journal of the Royal Agricultural Society« vol. XXI, 1861, p. 267—328, ogsaa som selvstændig Udsnit med samme Titel, p. 8.

Tilstand i Slesvig og Holsten, hvor man paa dette Felt var videre fremme end i Kongeriget. Sidstnævnte Sted var man dog flere Steder paa Herregaarde og større Proprietærgaarde ved at gaa over til holstensk Mejeridrift, ofte under Ledelse af en indkaldt holstensk Mejerske[9]).

Eugène Tisserand former sin Dom om det holstenske Smør i Ordene: »I Almindelighed tilvirkes denne Vare med meget mindre Omhu, end man gør det i Holland«[10]). Det er en indgaaende Skildring, der gives af Mælkens Behandling, som foregaar i Rum, hvis Renligholdelse er lettet gennem udstrakt Anvendelse af Fliser og Asfalt, og hvor der gennem Isolation holdes en passende Temperatur. Om Kærnen hedder det: »Kærnen er et stort Kar i Form som en Keglestub, Kærnestangen dannes af en lodret Akse forsynet med to modsatte Rækker af smaa, vandrette Vinger eller Klapper, der er 2 à 3 cm brede og 20 cm lange og med en indbyrdes Afstand af 8 à 10 cm. Undertiden sidder der paa Aksen i Stedet for de smaa Klapper to lodrette Plader med mange Huller paa 3 à 4 cm i Diameter. Aksen drejes meget hurtigt rundt, Klapperne følger med og kærner Fløden. Omdrejningstallet er gerne fra 76 til 80 i Minuttet. Man foretrækker denne Maade at kærne paa frem for den, hvor Kærnestangen gaar op og ned som et Stempel i en Pumpe; Smørret dannes meget hurtigere og er mindre udsat for at tabe sin Sammenhæng og Aroma«.

---

[9]) Se f. Eks. Axelsen Drejer: Mejeribrugets Historie,1931, p. 128—57 passim. (Særtryk af K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie) og A. la Cour: Edward Tesdopf, 1890, p. 11. (Særtryk af »Tidsskrift for Landøkonomi« samme Aar).

[10]) Eugène Tisserand: Études économiques sur le Danemark, le Holstein et le Slesvig, 1865, p. 131; for hvad der i det følgende siges paa Grundlag af Tisserands Beretning henvises til p. 125—134.

Selve Smørfremstillingen foregaar paa den Maade, at Mælken, efter Malkningen paa Marken ved 2½—3-Tiden er tilendebragt, bringes ind i Mælkestuen, hvor den hældes op i Mælkefade, i hvilke den skal staa for at sætte Fløde: »Disse Beholdere er smaa, cylindriske Egetræsbøtter, som er 60 cm i Diameter og 12 cm dybe . . .«. Derefter kommer Skumningen, hvor Afkølingsmetoden er af Værdi at bemærke: »Mælken skummes to eller tre Gange med 12 Timers Mellemrum. Al Mejerskens Omhu maa nu rettes mod at hindre Mælken i at blive sur i Mellemtiden. I den Hensigt anvender man Is i den varmeste Tid; til samme Formaal har man udtænkt en Fremgangsmaade, der fortjener at blive fremhævet: Mælkekælderen deles i smaa Afdelinger, som man holder fulde af koldt Vand; dette Vand fornyes ret ofte for at holde en tilstrækkelig Kølighed i Rummet. Mælkefadene stilles paa Hylden oven over disse Afdelinger«.

Disse for sin Tid næsten ideelle Forhold herskede dog almindeligvis ikke paa Landets mindre Gaarde, der da heller ikke producerede Smør med Afsætning til en videre Kreds for Øje, ofte var det kun til Familiens eget Forbrug, Smørret blev lavet. Mange Malkekøer havde man ikke, og de gav kun Mælk af Betydning om Sommeren og Efteraaret, fordi det Foder, de fik i Vintertiden, var saa ringe, at de endnu langt hen paa Foraaret, hvor de havde kælvet, ikke kunde give Mælk. Mælkens Behandling lod ogsaa meget tilbage at ønske. Større Mængder fik man kun ved at samle gennem længere Tid, og det var ikke de bedste Forhold, man bød Mælken i Opsamlingstiden. Den »blev opsiet i smaa Lerfade, der som Regel stilledes paa Hylder under Loftet i Bondens Stue, hvor hele Familien baade sov og spiste, hvor Høns og Gæs ofte havde deres Reder, hvor

alt Slags Arbejde blev foretaget, hvor der kun var Mands Højde til Loftet, og hvor Vinduerne som Regel ikke var til at lukke op«[11]).

Paa de større Gaarde var Forholdene bedre med særlige Mælkestuer, med større Renlighed, men heller ikke det Produkt, som her skabtes, var, som vi har Rainals Ord for, af bedste Kvalitet.

Den Generation af Landmænd, der rykkede frem efter Aarhundredets Midte, var den, som havde draget Nytte af Skolereformerne fra dets Begyndelse. Tiden fra 1840—60 skaber da ogsaa Grøde i det landbrugsfaglige Arbejde; det er paa den Tid, mange af Danmarks lokale Landbrugsforeninger begynder at arbejde for Oplysning og tekniske Reformer indenfor Landbruget[12]).

Dette Røre gør sig ogsaa gældende inden for Mejeribruget. Allerede i 1854 holder man ved Landsmødet i Flensborg en Udstilling af Smør. Dette fortsætter man med i den følgende Tid, dog var det først ved Mødet i Odense 1863, at der blev større Interesse for og Tilslutning til Smørudstillingen[13]). Det maa imidlertid erindres, at Landmandsforsamlingerne nok var Forsamlinger af Landmænd, men dog kun et lille Udvalg af de bedst stillede, hvad det naturligt efter den Tids

---

[11]) Bernhard Bøggild: Det danske Smør. Nationaløk. Tidsskr., Bd. 41, 1903, p. 37.

[12]) Statistik II, p. 174 f., og J. K. Hougaard: Foreningen af jydske Landboforeninger 1872—1922, 1926, p. 19 f. — Iflg. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—1898, 1899, p. 45 f., gennemførtes først i Løbet af Aarhundredets første Menneskealder en blot nogenlunde ordnet Skolegang. Saa sent som 1881 kunde af Aarets Rekrutter 20—22 % kun vanskeligt eller slet ikke læse og skrive. Statistik I, p. 607.

[13]) Otte og tyvende Beretning fra Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Laboratorium for landøkonomiske Forsøg, 1893, p. 1.

Kommunikationsforhold maatte være, og selv om nok ogsaa mindre Landbrugere paa den Egn, hvor Forsamlingen holdtes, kunde drage Nytte af Udstillingen, blev det dog kun en begrænset Del af Danmarks Landmænd, som fik direkte Udbytte af Landmandsforsamlingernes Udstillinger, derfor var det af største Betydning, at de lokale Landboforeninger ogsaa tog Smørsagen op[14]).

De lokale Smørudstillinger tager deres Begyndelse i Slutningen af 50'erne. I 1857 bevilgede saaledes det gamle »Randers Amts Husholdningsselskab« 35 Rbd. til Præmier for Smør, der uddeltes i Juli 1858 ved Foreningens første Smørudstilling, hvor kun Gaarde med en Besætning af under 20 Køer kunde deltage. Der meldte sig 60 Konkurrenter til Udstillingen, og Foreningen fortsatte med Smørudstillinger i de følgende Aar med Deltagertal varierende fra 22 til 48. Da man efter Midten af 60'erne gik over til fælles jyske Udstillinger, udgik de faste aarlige lokale Udstillinger, men saadanne holdtes dog med Mellemrum[15]).

Ogsaa i den sydlige Del af Aarhus Stift begyndte man ved den Tid med Smørudstillinger. »Hads Herreds Landboforening« afholdt i 1862 sin første Smørudstilling og fortsætter med aarlige Udstillinger i det næste Tiaar — gerne i Forbindelse med Dyrskuer[16]),

[14]) Vi er vanskeligt stillede, naar vi skal udforske mange Spørgsmaal indenfor Landboforeningernes Historie, fordi der ikke er noget samlet Materiale at bygge paa. Ganske vist foreligger der en Vrimmel af Festskrifter, men mange af disse er af en saa slet Karakter, at kun sparsomme konkrete Oplysninger kan hentes fra dem, her ses dog bort fra det personalhistoriske Stof.

[15]) Randers Amts Husholdningsselskabs Virksomhed gennem 100 Aar, 1810—1910, 1910, p. 131, 141 og 157.

[16]) H. P. Larsen: Festskrift i Anledning af Hads Herreds Landboforenings 50 Aars Jubilæum, 1903, p. 26, og Jubilæumsskrift for Hads Herreds Landboforening 1853—1928, 1928, p. 73.

ligesom Foreningen i den Tid tog Diskussioner om Smørproduktionen paa sit Program. I 1865 stod Debatten om: »Hvorledes kan man virke hen til at frembringe godt og holdbart Smør?« og i 1867: »Ved hvilken Varmegrad ved Smørkærningen opnaaes det bedste Udbytte og den bedste Kvalitet?«[17]).

Som det senere flere Gange skal ses, indrammer de to nævnte Landboforeninger netop et Omraade af Østjylland, hvor Mejeribruget skulde udvikle sig til et relativt højt Stade. Men ogsaa i andre Landboforeninger vendte man Opmærksomheden mod Smørproduktionen, om end paa et noget senere Tidspunkt.

Broge havde paa et ret tidligt Tidspunkt vist Interesse for det danske Smørs Tilstand. I April 1861 holdt Aarhus Landboforening et Møde, hvor man enedes om at forelægge til Diskussion paa den kommende Landmandsforsamling: »Hvorledes kan der paa den hensigtsmæssigste Maade virkes hen til en bedre Qualitet og dermed en forholdsmæssig højere Pris for det Smør, der produceres af de mindre Landbrugere og som almindeligvis kaldes Bøndersmør?«; det var Broge, der rejste Spørgsmaalet, som imidlertid ikke blev behandlet paa Landmandsforsamlingen[18]).

---

[17]) H. P. Larsen a. A., p. 33 og 34.

[18]) Aarhus Landboforenings Forhandlingsprotokol 1861, 6. April jvf. Hans Jensens a. A. om Landboforeningen p. 28. — Aarhus Landboforenings Arkiv indeholder for den her omhandlede Tids Vedkommende kun Forhandlingsprotokoller. Disse, hvoraf den ældste er ført fra 1850, refererer alle Foreningsbegivenheder: Generalforsamlinger, Diskussionsmøder, Dyrskuer, Bestyrelsesmøder og visse Udvalgsmøder, men altid meget summarisk, især i den første Tid. Men for hele Perioden gælder, at man kun ved vigtige Indlæg i vigtige

I 1863 rejser Broge atter en Diskussion om Smørret i Aarhus Landboforening, denne Gang om »Hvori maa man søge Grunden til, at det i afvigte Sommer producerede Smør i Reglen har vist sig mindre boldbart?«[19]). Han var ved Sygdom forhindret i at give Møde, men havde sendt en større Skrivelse som Indledning, der gengives i sin Helhed i »Ugeskrift for Landmænd« — man er begyndt at lægge Mærke til Broges Ord —. Talen er i dette Tilfælde om Herregaardssmørret, hvoraf meget har været af ringe Kvalitet, medens noget af det har været udmærket. Broges Opfattelse af Aarsagen til Smørrets ringe Kvalitet er, at man lader Mælken staa for længe: »Det er rimeligt, at man paa Grund af Sommerens ringe Varme har ladet sig forlede til at holde flere Maal end ellers; men der er Grund til at antage, at dette i en kold og fugtig Sommer er aldeles forkasteligt«. Denne Advarsel mod at lade Mælken staa for længe gentager Broge Gang paa Gang over for de mindre Landbrug.

Om de mindre Landbrug havde Broge allerede tidligere paa Aaret sagt sin Mening. Den 28. Januar 1863 indledte Forvalter Buus — ham vi senere træffer som Inspektør Buus, Rosvang ved Thisted — ved et Møde i det kgl. Landhusholdningsselskab en Debat om »Mejerikøernes Vinterfodring«[20]). Under dette Møde meddelte Professor B. S. Jørgensen, at han havde fundet det værdifuldt at høre Smørhandlernes Mening, derfor havde han henvendt sig til Broge i Aarhus som en af Landets største Smørhandlere. Denne, der var

---

Sager nævner mere, end at N. N. havde Ordet. Protokollerne, der er vel bevarede, er ikke paginerede. Arkivet beror paa Foreningens Kontor, Østergade, Aarhus.

[19]) Foreningens Protokol 1863, 14. Marts. Referat i »Ugeskrift for Landmænd« (forkortes: Ugeskrift) 1863, p. 461 f.

[20]) Referat i Tidsskrift for Landøkonomi 1863, p. 220 f.

forhindret i at deltage i Mødet, havde i Stedet sendt ham et Brev, hvori han oplyste, at han i Vinter havde modtaget Smør fra mere end hundrede Gaarde, hvoraf kun de 20—25's havde været tilfredsstillende; men Grunden laa sikkert ikke i Fodringen, for mange af de andre fodrede ogsaa rigtigt; derimod i, at man ikke sørgede for Julekælvning. Vi kan vanskeligt undervurdere Betydningen af, at Landets største Smørhandler pointerede, at man skulde sørge for Julekælvning. Den var en fundamental Nødvendighed for, at danske Landmænd ogsaa skulde kunne levere godt Smør i Vintertiden. En Forudsætning var naturligvis en god Foderstand om Vinteren og god Græsning om Sommeren[21]); men alligevel var Understregningen af den tidlige Kælvning af Betydning, for i 50'erne lod man i Almindelighed først Køerne kælve hen imod Udbindingstiden eller senere[22]).

Det er her vist, at man saavel i videre Landbrugskredse som i det særlige Tilfælde Hans Broge før 1864 er begyndt at arbejde med Fremme af Mejeribruget, den Gren af Landbrugsvirksomheden, der i de sidste Tiaar af det 19. Aarhundrede skulde skyde saa mange frugtbare Skud. Man kan ikke undgaa at tænke paa, at den i vide Kredse udbredte Opfattelse, at den for Danmark uheldige Krig i 1864 medførte et vældigt Opsving indadtil, heller ikke her er ganske rigtig[23]). Dette

[21]) C. Lawaetz og C. Hartmann: Anvisning til Kvægavl og Mejeridrift for mindre Jordbrug, 3. Udg., 1872, p. 8.

[22]) Den i nærværende Afsnits Note 13 anf. Beretning, p. 1.

[23]) Berømt er i saa Henseende Dr. H. L. Møllers Stridsskrift mod Georg Brandes: »Danmarks Fremgang 1864—94« jvf. samme: Ledetraad i Handelens Historie til Skolebrug, 1896, p. 217 f. P. Munch har i »Det danske Folks Historie«, Bd. 7, 1926—27, p. 345, ogsaa bemærket, at Skellet ved 1864 er en Overdrivelse (jvf. samme i Schultz' Danmarkshistorie, Bd. V, 1942, p. 511). Endvidere Povl Engelstoft i »Festskrift til Kr. Erslev«, 1927, p. 559 f.

advarer os ogsaa mod at lægge for megen Betydning i de historiske Periodeinddelinger[24]).

Broges Virke for Fremme af Landbruget og her især Mejeribruget giver sig ogsaa Udtryk deri, at han beklæder flere Tillidsposter indenfor Landbrugsorganisationerne, uden hvilke hans Arbejde ikke let havde kunnet finde Sted. I 1865 indvælges han i Aarhus Landboforenings Bestyrelse som Repræsentant for Aarhus By, en Post, der i 1881 gaar i Arv til hans senere Kompagnon Chr. Wærum, som paa den Tid var Fuldmægtig hos ham[25]). Denne Forening, der i 1874 udnævnte Broge til sit Æresmedlem[26]), valgte fra 1876 til 1888 sammen med de øvrige Landbrugsforeninger i Aarhus Amt Broge til Medlem af det kgl. Landhusholdningsselskabs Bestyrelsesraad, hvori han afløstes af den fra Provisorietiden kendte Jens Busk[27]). I December 1876 havde Landhusholdningsselskabet meddelt Broge, at han var valgt som Repræsentant for Aarhus Amt, men det var først i April det følgende Aar, han svarede, at han modtog Valget. Som Grund hertil anfører Broge, at han havde tænkt sig at renoncere paa den Ære, idet han ikke indsaa, at han i denne Egenskab kunde gøre nogen Nytte; men da General-

[24]) Jvf. Eli F. Heckscher: Den ekonomiska historiens aspekter. Historisk Tidskrift (svensk), 1930, p. 29.

[25]) Aarhus Landboforenings Protokol 1865, 18. Febr. og 1881, 19. Marts.

[26]) Samme Protokol 1874, 24. Oktbr. (vedtages i Bestyrelsesmøde) og 1874 31. Oktbr. vedtages paa Generalforsamling.

[27]) Hertel: Nekrolog i Tidsskr. f. Landøk. 1908, p. 356, og samme: Det kgl. Landhusholdningsselskabs Historie II, 1919, p. 379. Vedrørende Stemmetallene ved de forsk. Genvalg i disse Aar maa henvises til Aarsberetningerne om Landhusholdningsselskabets Virksomhed: 1876, p. 42, 1879, p. 89, 1882, p. 63, og 1885—86, p. 54.

forsamlingen i Aarhus Landboforening nogle Dage før havde udtrykt Ønsket om, at han overtog Hvervet, og da han »nødigt vilde gøre den Slags Ophævelser«, meddeler han nu, at han alligevel vil modtage Valget[28]). Det blev heller ikke meget, Broge udrettede indenfor Landhusholdningsselskabet; i det følgende vil dog blive omtalt, at han enkelte Gange har spillet en betydelig Rolle i vigtigere Sager. — I Aarene 1873—75 sad Broge desuden i Bestyrelsen for »Foreningen af jydske Landboforeninger«[29]), indenfor hvilken han virkede som Kasserer[30]).

Betydningen af Landbrugsforeningerne var paa den Tid især, at de formaaede at samle Landbrugere og landbrugskyndige Mænd til Møder, hvor den enkelte kunde meddele sine Erfaringer, der derved blev til fælles Eje.

I Aarhus Landboforenings Protokol staar under den 28. December 1867: »Fremlagt en Skrivelse fra Hr. Broge, Mønsted og Rosenstand, hvori de anmoder om en Understøttelse til en projekteret Udstilling af Smør i Aarhuus By, som skal omfatte hele Jylland. Bestyrelsen var enig i at give 20 Rdl. i denne Anledning«. De tre aarhusianske Smørhandlere, hvoraf Mønsted er den senere bekendte Margarinefabrikant, der i 1870 blev gift med Broges Datter Anna Sophie[31]), havde sendt saadanne Skrivelser til en Række jyske Landbo-

---

[28]) Landhusholdningsselskabets Brevbog for 29. December 1876 og Indkomne Breve under 4. April 1877. Beror hos Landhusholdningsselskabet, København.

[29]) J. K. Hougaard a. A., p. 180.

[30]) Ved Delegeretmødet i Horsens 20.—21. Novbr. 1873 valgtes Broge med 23 Stemmer, medens de øvrige Bestyrelsesmedlemmer fik 21, 21, 18 og 12 Stemmer. Foreningens Bestyrelsesprotokol I, p. 13; beror paa Foreningens Kontor, Aarhus.

[31]) P. Koch Jensens Artikel om Mønsted i Biografisk Leksikon.

foreninger; flere af disse bevilgede da ogsaa tilsvarende Beløb til Udstillingen[32]).

Det er en Milepæl i dansk Mejeribrugs Historie, at den første Udstilling af Vintersmør afholdes. Og vi skal i det følgende se Broge som primus motor i Smørudstillinger fra dette Aar og op mod Firserne. Om Betydningen af de enkelte Smørudstillinger er det ikke muligt at udtale sig i konkrete Udtryk. Antallet af Udstillere er vel i mange Tilfælde opgivet, men Antallet af Besøgende derimod ikke, og dette sidste har nok den største Betydning. Hver Udstilling afsluttes efter 1868 med en Oversigt og Kritik, der i de udstillede Varer, som Udstillingsgæsterne smager paa, har et værdifuldt Demonstrationsmateriale; det er kun de præmierede Varers Producenter, som faar Navnet bekendtgjort. Foruden den almindelige Kritik blev ved Smørudstillingerne gerne holdt et Foredrag med Diskussion, og endelig maa nævnes den indbyrdes Udveksling af Erfaringer, der sikkert har fundet Sted blandt de fremmødte. Men lad os betragte Udstillingerne i Detailler.

Da »Aarhuus Stiftstidende« — der paa den Tid, skønt den i udpræget Grad bestod af »Klip«, havde en ikke ringe Udbredelse ogsaa uden for Oplandet[33]) — den 24. December meddelte, at den første Vintersmørudstilling var planlagt, ledsagede Avisen Notitsen med

---

[32]) Om Hads Herreds Landboforening se H. P. Larsen a. A., p. 27, og Viborg Amts landøkonomiske Forening i O. P. Pyndt: Festskrift ved Viborg Amts landøkonomiske Forenings Jubilæum 1896, 1896, p. 76. At Skrivelsen er udgaaet til flere Foreninger, fremgaar af »Aarhuus Stiftstidende« (forkortes: Stiftstidende) 24.-12.-67 og »Berlingske Tid.« (forkortes: Berling) 27.-12.-67, samt Tidsskrift for Landøkonomi 1869, p. 5.

[33]) »Aarhus gennem Tiderne« I—IV. 1939—41 (forkortes: Aarhus), Bd. III, p. 267.

en forholdsvis stor Artikel om Betydningen af Vintersmørproduktion. Ogsaa »Aarhus Amtstidende« viede Udstillingen sin Opmærksomhed. Nogle Dage før den skulde afholdes, fremkom i Bladet en indsendt Artikel, — dog fristes man til at tro, at Bjørnbak selv var dens Ophavsmand — den havde Titlen: »Lidt om Nytten af Smørudstillingen, nærmest med Hensyn til de mindre Jordbrugere« og var skrevet af »Thor« under Motto'et »Frem, Bondemand, frem!«[34]). Artiklen anbefaler stærkt Bønderne at besøge Udstillingen, selv om de ikke kan konkurrere. Det vil være indtægtsbringende at producere Vintersmør, og det er paa Tide, man ændrer de gamle Tilstande: »I mange Aar har det jo været Skik blandt Bønderne kun at have to eller højst tre saakaldte Efteraars- og Vinterkøer, og Meningen dermed er jo, at disse enkelte Køer kunne og skulde holde Huusholdningen vedlige i den strengeste Vinter, men den Skik er nu bleven saa gammel, at den næsten er bleven en Uskik. Man er jo nu i Almindelighed kommet efter, at det lønner sig at fodre Kvæget godt om Vinteren, men vil man fodre godt, og vil man have Fodret betalt, maa man ogsaa sørge for, saa vidt muligt, at flere af Køerne kælve i Begyndelsen af Vinteren og Resten i Løbet deraf; naar dette Maal er naaet, vil ogsaa Bonden med større Majoritet kunne konkurrere i en Udstilling af Vintersmør«.

I Artiklens sidste Afsnit høres Ekko'et af Broge's Krav om Julekælvning. I samme Afsnit berøres det indirekte, at Vintersmørudstillingerne endnu ikke er noget for den mindre Jordbruger. »Mindre Jordbruger« eller »Bonde«, som der staar i den paagældende Sætning, er et vagt Begreb, men man tager i denne For-

[34]) »Aarhus Amtstidende« (forkortes: Amtstidende) 24.-1.-68.

bindelse sikkert ikke meget fejl, naar det antages, at Besætninger paa over 30 Køer regnes for at høre til store Landbrug og under for mindre Landbrug; thi der satte Udstillingen — og ogsaa de fleste senere Smørudstillinger — Grænsen[35]). Denne Grænse placerer det langt overvejende Antal Besætninger blandt de mindre Landbrug. Skønt dette Forhold fordelte de 167 Deltagere i Udstillingen sig dog med 115 større og 52 mindre Landbrug[36]), hvilket for de mindre Landbrug vil sige 31,1 %.

Af Udstillingen, der fandt Sted i Dagene 29.—30. Januar, bragte »Aarhuus Stiftstidende« et Par Dage efter et 2½-Spalte stort Referat (c. 21 % af Bladet)[37]). Af Referatet fremgaar, at de Smørprøver, som i enhver Henseende kunde erklæres for tilfredsstillende, fik Betegnelsen »Godt«, og Bladet giver os og sin Samtid værdifulde Oplysninger om, hvordan Smørret skulde være for at faa denne Karakter: »Foruden Qualiteten i og for sig: Smag, Fiinhed etc., gik man ud fra: at Smørret bør have en Farve som naturligt Græssmør saaledes at Ingen, som ikke veed det, kan paastaae det farvet, at det er passende salt for Smør, der er bestemt til at nydes 14 Dage efter Tilvirkningen . . ., at det er fast pakket i Foustagen, og at denne er saa fuld som muligt, samt at Foustagen er smukt gjort af udsøgt Træ, og kun udvendig udvandet«. Dommerne — foruden Broge de to store Smørhandlere Ankerstjerne, Randers, og Agent Levy, Horsens[38]) — fandt i Klasse A (de større Landbrug) 24 og i Klasse B 10 Prøver værdige til Prædikatet »Godt«. Med andre Ord har af de

[35]) Amtstidende 9.-1.-68.
[36]) Amtstidende 30.-1.-68; om de jyske Besætningers Fordeling efter Antal Hornvæg; se Stat. Tabelværk IV. C. 1.
[37]) Stiftstidende 1.-2.-68.
[38]) Stiftstidende 29.-1.-68.

mindre Landbrugs Prøver godt 19 % været tilfredsstillende og af de større's godt 20 %, at slutte noget om de generelle Forhold vil være meget dristigt paa det foreliggende Grundlag, som ingenlunde er udvalgt repræsentativt; men man kan drage den samme Slutning, som »Aarhus Amtstidende« gør til sidst i sit Referat, som ellers synes bygget paa »Aarhuus Stiftstidende«s: »Godt er det, at de mindre Landmænds Hustruer og Døttre blive opmærksomme paa Feilene, og at de lære den rigtige Fremgangsmaade. Derved gavne de meest sig selv. Det blev netop klart ved Udstillingen, at de smaa Meierier kunde tilberede ligesaa gode Varer som de større, naar blot den fornødne Indsigt er tilstede, samt naar Køerne fodres vel. Ved Smørtilvirkning og overhovedet ved Udbyttet af Køerne er det ogsaa, den mindre Landbruger maa søge sin væsentligste Indtægtskilde«[39]).

Til det samme Resultat kom den paa den Tid unge, men allerede fremtrædende Landøkonom J. C. la Cour: »Det fremgik tydeligt af Udstillingen, at ikke, som tidligere antaget, Gaardenes Størrelse, men derimod Dygtighed og Indsigt bestemme Varernes Godhed, og mange mindre Gaarde stode i saa Henseende lige med de større«[40]).

Ved Udstillingen indledte den senere Professor ved Landbohøjskolen Th. R. Segelcke en Diskussion om: »Er det ønskeligt, at den indre Mejeridrift overgaar til at bestyres af Mandspersoner, og hvad kan der i bekræftende Fald gjøres for at fremme en saadan Forandring?«. Indlederen omtalte, at Landhusholdningsselskabet havde gjort »Forsøg« over det Spørgsmaal, hvorunder det havde vist sig, at der ikke i Mejeriet

[39]) Amtstidende 6.-2.-68.
[40]) Tidsskrift for Landøkonomi 1869, p. 5.

forefaldt Ting, som Mænd ikke kunde udføre ligesaa godt som Kvinder, hvortil kom, at Pigerne villigere adlød en mandlig end en kvindelig Bestyrer; yderligere mente han, at Mændene vilde være mere modtagelige overfor Fremskridt end Kvinderne. Herimod indvendte Jægermester Johs. Friis, Lillerup ved Horsens (senere Lyngbygaard ved Aarhus), bl. a.: »Et vigtigt Fortrin havde Qvinden, nemlig større Properhed; de Herrer derimod, der fremkom som oplærte, udviste gruelige Hænder, Negle etc., som ikke gjorde Smørret appetitligt«. Her gjorde én opmærksom paa Bagernes Renlighed. Broge udtrykker sin Mening i Ordene: »Mange Smaaindvendinger og Klager vilde blive bedre forstaaede og sikrere afhjulpne, hvis man havde med Mænd at gjøre«[41]). Man tog sig altsaa Tid til at drøfte Tingene i mindste Detailler. Denne Diskussion havde dog kun Interesse for de større Landbrugere, de mindre's Driftsforhold bød dem vedvarende at indskrænke sig til, at Husmoderen eller Datteren forestod Mejeribruget.

1868 var ogsaa paa anden Maade et betydningsfuldt Aar i dansk Mejeribrugshistorie. Dette Aar ansattes paa Lolland-Falster den første Mejeriassistent i Danmark[42]), og snart fulgte andre Egne efter. Mejeriassistentens Opgave var at rejse rundt og instruere og besvare Spørgsmaal vedrørende Mejeriforhold. Det var dog ikke alle Steder, Ansættelsen af en Mejeriassistent forløb uden Indvendinger. Den mest kuriøse fremkom vist i »Frijsenborg-Faurskov Birks Landboforening«, hvor en fremtrædnede Landmand under Behandlingen af Forslaget om Ansættelsen af en Mejeriassisstent

[41]) Stiftstidendes Referat 1.-2.-68.
[42]) S. C. A. Tuxen: Festskrift ved Foreningen af jydske Landboforeningers 25 Aars Jubilæum, 1897, p. 139.

ytrede: »Det er nu min Formening, mine Herrer, at det er ligesaa nødvendigt at faa en Bryggeriassistent som en Mejeriassistent. Det er noget værd at have noget god Øl i Huset. Det er jeg sikker paa, at mange af de tilstedeværende vil give mig Ret i«[43]). — Samme Aar paabegyndte et Par jyske Landboforeninger deres lokale Smørudstillinger[44]).

I Smørudstillingens Aar begyndte man ogsaa paa nogle Herregaarde — paa Tilskyndelse fra Segelcke — at anlægge Vandmejerier, der var baseret paa Afkøling ved Is eller frisk Kildevand, hvorved Mælken kunde holde sig frisk i mange Dage, og man var ikke som tidligere tvungen til at malke paa et tilfældigt Tidspunkt af Døgnet, fordi Mælken truede med at blive sur[45]); snart blev ogsaa Broge en ivrig Forkæmper for Vandmejerier.

Næste Aar — 1869 — bragte ogsaa en stor Vintersmørudstilling, denne Gang i Horsens, hvor der var udstillet 111 Numre[46]), og samme Aar oprettedes det første Vandmejeri i Jylland hos Forpagter Jacobsen paa Norslund Syd for Aarhus ved Kysing Fjord[47]).

I 1870 er Broge ved den tredie jyske Vintersmørudstilling i Randers, hvor der er udstillet 212 Smørprøver (90 fra mindre Gaarde), Talsmand for Vandmejerier, hvor de let kan installeres; men han mener dog, at Smørudbyttet vil blive ligesaa stort ved den holstenske Metode[48]).

---

[43]) Festskrift udgivet af Frijsenborg-Faurskov Birks Landboforening paa Hundredaarsdagen for dens Stiftelse, 1938, p. 102.
[44]) A. A. om Frijsenborg-Faurskov Birks Landbof. p. 101 og P. Storgaard Pedersen: Ulfborg-Hind Herreders Landboforening 1856—1906, 1906, p. 33.
[45]) Bøggild a. A. i Nationaløkonomisk Tidsskrift, Bd. 41, p. 40.
[46]) Berling 17.-2.-69.
[47]) H. P. Larsen a. A, p. 83.
[48]) Ugeskrift 1870, I, p. 184 f.

Ved den fjerde Udstilling, der holdtes i Vejle i Februar 1871, fungerede Broge sammen med andre af Mejeribrugets Foregangsmænd som Dommer; han var valgt med det største Stemmetal[49]). Denne Udstilling talte 274 Numre og havde over 2000 besøgende. Ogsaa her diskuterede man med stor Ivrighed pro et contra Vandmejerierne[50]). Dagen efter, den 18. Februar, holdtes en lokal Udstilling i Aarhus, hvor Broge gav en Udsigt over baade denne og Vejle-Udstillingen. Han gjorde som sin Mening gældende, at de to Udstillinger havde overbevist ham om, at Aarhusegnens Bøndersmør var bedre end det i Vejle udstillede, endvidere udtalte han: »Det her udstillede Smør vil efter dets forskjellige Godhed i daglig Handel og Vandel betinge Priser fra 2 Mk. og 2 Mk. og 8 Sk. til 3 Mk. 8 Sk. pr. Pund; det var altsaa 1 Mk. 8 Sk. pr. Pd., der tabtes paa det daarligere Smør, — et altfor betydeligt Tab til ikke at opfordre Producenterne til Flid og Iver«[51]). Her støder man paa noget væsentligt i Broges Bestræbelser for Højnelse af Smørkvaliteten: Fremhævningen af det økonomiske Tab paa daarligt Smør. Gentagne Gange senere træffer man det samme, og der kan næppe være Tvivl om, at Udsigten til større Fortjeneste ved bedre Smørproduktion i store Træk har virket bedre end Diplomer og Sølvbægre fra Udstillinger.

I 1871 tager iøvrigt Drøftelsen af Koldtvandsmejerier rigtig fat. Segelcke holdt i Marts Maaned et Foredrag i Landhusholdningsselskabet om »Koldtvandssystemernes Benyttelse i Mælkerierne her i Landet«[52]),

[49]) Ugeskrift 1871, I, p. XXVII.
[50]) Ugeskrift 1871, I, p. 316 f.
[51]) Stiftstidende 20.-2.-71 og Ugeskrift 1871, I, p. 414 f.
[52]) Ugeskrift 1871, I, p. 248 f.

hvori han i Enkeltheder gennemgik de forskellige Systemer, hvorunder han ogsaa omtalte, at man havde begyndt at anvende Isafkøling paa enkelte Steder. Som Fordele ved Afkølingssystemerne fremhævede han især, at Anlægsomkostningerne er ringere, Inventaret billigere (for hver 7 Bøtter kun 1 Spand til 4—5 Rdl.; det er denne Spand, der omgives af Vand eller Is), Arbejdet bliver lettere og mere simpelt, og endelig bliver Udbyttet bedre og til Dels større. Naar han længere fremme siger, at man ikke skal gøre Regning paa en synderlig større Produktion, maa det »til Dels større« Udbytte maaske forklares derved, at man ikke faar saa mange mislykkede Kærninger paa Grund af sur Fløde.

Koldtvandsmejeriernes Udbytte blev gjort til Genstand for en nøjere Undersøgelse af Johs. Friis, Lillerup, og han publicerede sine Resultater i »Ugeskrift for Landmænd«[63]). Hans Forsøg var lagt an paa den Maade, at han i 1870 brugte Afkøling i sit Mejeri ved Sommertid til en ca. 8 ° R. og Vintertid ca. 3 ° R., han maalte derpaa Udbyttet ved at tage Mælkemængden pr. 1 Pd. Smør og sammenligne Resultatet med Aarene tilbage til 1859. Det viste sig, at Udbyttet omtrentlig svarede til det normale, der varierede fra et Mælkeforbrug pr. Pund Smør paa godt 26 til knap 30 Pund, alt efter Aarstiden. Friis nævner selv, at der har været Forskel paa Foderet de enkelte Aar, men selv bortset fra mange andre Smaating, der kunde nævnes, maa fremhæves det forkerte i at tage et enkelt Aar med Afkøling og sammenligne med et Gennemsnit af 11 andre Aar uden Afkøling. At tage Gennemsnittet af 11 Aar med Afkøling var af gode Grunde ikke muligt, men det kan undre, at hverken Segelcke, der ved sit

[63]) Ugeskrift 1871, I, p. 289 f.

ovenfor omtalte Foredrag var kendt med Friis' Resultater, eller Friis selv tager denne Reservation overfor det tegnede Billede. — Iøvrigt synes det, som om man mange Steder i Landet var tilfreds med Vandmejerierne dette Aar[54]).

Atter i 1872 er Broge valgt til Dommer for den jyske Smørudstilling, der denne Gang afholdes i Aalborg, og han har her igen samlet det største Stemmetal af Dommerne[55]). Udstillingen talte 191 Numre, som ved Bedømmelsen fik Karaktererne: »godt«, »harsk«, »gammelt«, »tællet« og »fedtet«, desuden fik hver Prøve paaklæbet en Seddel med den Pris, den vilde have opnaaet, hvis den var kommet paa Markedet. Om de udstillede Prøver fra Gaarde med under 30 Malkekøer udtalte Broge i sin Oversigt over Udstillingen, at de var slettere end ved nogen tidligere Udstilling, iøvrigt fattede han sig i Korthed, dels af Hensyn til Tiden, dels fordi han ikke havde noget behageligt at sige. Dog giver han os et Fingerpeg paa, hvorfor Smørret ved denne Udstilling var af ringere Kvalitet end ved de tidligere, idet han nævner, at det meste Smør var fra Aalborgegnen, men Præmierne gik sydpaa. Udstillingen var besøgt af 11—1200 Mennesker, den var altsaa i enhver Henseende mindre end Vejleudstillingen[56]). Der kan næppe herske nogen Tvivl om, at den mindre Udstilling skyldtes Stedet.

[54]) Ugeskrift 1871, I, p. 155, 273 og 334, jvf. Vilh. Carlsen: Ved Hjørring Amts Landboforenings 50 Aars Jubelfest 1895. Uden Aar, p. 60.

[55]) H. P. Hansen og Ludv. Hedelund: Aalborg Amts Landboforening i 50 Aar, 1894, p. 64. Stemmetallene var: Broge 183, Segelcke 161, Ankerstjerne 122, Kbmd. Rømer, Aalborg, 95 og Agent Levy 66.

[56]) Referat i »Aalborgposten« 15.-2.-72, jvf. Ugeskrift 1872, I, p. 220 f.

Dette kommer ogsaa til Udtryk ved en lokal Udstilling i Aarhus nogle Dagen senere. Her hedder det i et Referat af Broges Oversigt over Udstillingen: »... ved en Sammenligning mellem, hvad der var udstillet her og fornylig i Aalborg paa den almindelige jyske Udstilling, viste det sig, at Smørret her paa Egnen i Gjennemsnit var 7 Rdl. mere værd pr. Tønde end Smørret paa den almindelige Udstilling (i Aalborg 72 Rdl. 4 Mk. og 8 Sk., her 79 Rdl. 4 Mk. 8 Sk.); vel var ca. 80 Rdl. pr. Td. ingen høj Pris, men for 25 Aar siden var Herregaardene ikke komne videre, og Taleren nærede den Forvisning, at de mindre Landbrugs Mejerivæsen fremdeles vilde gaa fremad«[57]).

Vi har set Broge som en utrættelig Foredragsholder ved de forskellige Smørudstillinger, men han har sikkert ønsket at faa endnu flere i Tale, for i 1873 lader han trykke en »Veiledning til Smørfabrikation«[58]). Vejledningen er holdt i en ganske jævn Tone uden unødigt Omsvøb, man kan tænke sig, at den har haft lettere ved at faa Bønderne i Tale end f. Eks. Segelcke's berømte Vejledning fra 1865[59]) eller Lawaets og Hartmann's Lærebog. Dertil maa lægges, at det, Broge skrev til Landmændene, og ikke mindst de jyske, sik-

[57]) Jyllandsposten 23.-2.-72, jvf. Ugeskrift 1872, I, p. 476.

[58]) I Segelcke's Eksemplar af denne Vejledning (Landbohøjskolens Bibliotek) er indbundet en mindre Pjece med samme Titel, men uden Forfatternavn og Trykkaar; den er sikkert trykt før de andre; men da Trykkeriets Arkiv — Aarhuus Stiftsbogtrykkerie — ikke naar saa langt tilbage, har det ikke været muligt at afgøre det med Sikkerhed, ligesom det heller ikke har været muligt at fastslaa, i hvor mange Eksemplarer de følgende Pjecer er trykt.

[59]) Th. Segelcke: Vejledning i Smørtilberedning for mindre Jordbrugere, 1865. Segelcke's 40-Sider store Vejledning er et i enhver Henseende grundigt Arbejde; men hele Bogens Tone gør, at den maa tænkes mindre at have tiltalt Bonden i Almindelighed end den, der ønskede at drive Mejeribrug i større Stil.

kert yderligere har faaet Vægt derigennem, at han var Opkøber af Smør; de kunde vente økonomisk Fordel af at følge den Metode, han ønskede brugt. Senere — i Januar 1874 — kom et nyt Optryk med mindre Ændringer, men dertil kom, at Vejledningen yderligere udbredtes gennem Dag- og Fagblade[60]). Endelig maa nævnes, at Otto Mønsted i 1875 udgav en Pjece om samme Spørgsmaal, hvori flere Afsnit er overført direkte fra Broges Vejledning[61]).

Den af Broge givne Anvisning fulgtes i mange Mejerier i Aarene derefter. Man kan dog ikke deraf slutte, at de har lært Metoden af Broge. Hans Vejledning har dog sikkert spillet en ikke ringe Rolle, for da en tysk Landøkonom i 1875 skal forklare, hvordan det Smør tilberedes, som købtes af »The Scandinavian Preserved Butter Company« — en Virksomhed, der senere vil blive omtalt i anden Forbindelse — gør han det ved at oversætte Broges Pjece i dens Helhed[62]). Det samme er Tilfældet Aaret efter med en engelsk Iagttager, der gengiver Broges Vejledning efter at have sagt: »Følgende er de Hovedtræk i Smørfremstillingen, som jeg mener i Almindelighed anvendes . . .«[63]).

---

[60]) Nærværende Forfatter har fundet den optrykt i sin Helhed i: Dansk Landbotidende 1873, p. 350 f., Landmandsblade 1874, p. 272 f. og Odder Avis 3.-7.-73.

[61]) Otto Mønsted: Vejledning i sødt Smørs Tilberedning, 20. Maj 1875. Den er større end Broges (15 Sider mod godt 2). Som Eksempler paa Mønsteds Afhængighed af Broge kan nævnes hans Bemærkning, p. 5., om Kærnens Konstruktion, der svarer til Afsnit 4 hos Broge, og p. 6 om Forholdsregler under selve Kærningen, der svarer til Broges Afsnit 8.

[62]) C. Petersen, C. Boysen und Wilh. Fleischmann: Studien über das Molkereiwesen, 1875, p. 82 f.

[63]) H. M. Jenkins: Report on the Agriculture of the Kingdom of Denmark ... 1876, p. 45. Udsnit af »Journal of the Royal Agricultural Society of England, vol. XII, Part II, 1876. Jenkins har kendt saavel den tyske Fremstilling som Broge personligt, og der kan altsaa være Tale om Paavirkning af disse to Kilder, men der ses ikke nogen Grund til at drage Rigtig-

Een Ting er paafaldende i Indledningen i Broges Pjece, og det er, at han hævder, Fløden skal kærnes sød for at give det bedste Smør, dog nævner han ogsaa en mindre Grad af Syrning som en Mulighed. Det var en ny Moderetning indenfor Smørproduktionen, der gør sig gældende. Den vil blive truffet videre i det følgende, men her skal gøres opmærksom paa, at Forskellen mellem det søde Smør og det almindeligt producerede Smør laa i, som Navnet siger, at det første blev kærnet, inden Fløden endnu var blevet syrlig i Smagen. Dette maatte medføre, at en Del af Fløden i mange Tilfælde blev tilbage i Mælken, fordi den for Fremstilling af sødt Smør ikke maatte staa for længe. Paa den Maade blev Smørmængden ikke altid saa stor, som den ellers blev, men til Gengæld betaltes den med højere Pris. Det søde Smør solgtes fortrinsvis til Smørhermetikfabrikkerne — især ovennævnte »Scandinavian Preserved ...«; men det blev altid en Vare, som kun kunde fremstilles paa de bedste Mejerier, og i 70'ernes Slutning gik Produktionen tilbage, fordi det blev vanskeligere og vanskeligere at opnaa en passende Betaling i Forhold til Produktionsomkostningerne. Man regner med, at smaa halvandet Hundrede Mejerier havde produceret sødt Smør[64]). Det vil ses, at Broge i de følgende Aar jævnsides med sin almindelige Agita-

heden af Jenkins Udtalelser i Tvivl, da han synes særdeles velbekendt med danske Landbrugsforhold. Han var iøvrigt Sekretær for Royal Agricultural Society (Titelbladet). — Der foreligger Mulighed for, at Broges Udsendelse af Vejledninger har dannet Skole i Sverige. I Pakken »Redskabskataloger vedr. Mejeriv æsenet«, Segelcke's Privatarkiv, Landbohøjskolens Bibliotek, forefindes et Bind indeholdende et Brev af 22. Oktbr. 1885 fra en Kbmd. Sören Bjerre (dansk?), Göteborg, til Segelcke, hvori denne gør opmærksom paa, at han vedlægger nogle Cirkulærer, »som vi bruge at sende til Producenterne«; de minder i meget om Broges og Mønsteds.

[64]) Axelsen Drejer a. A. om Mejeribrugets Historie, p. 195 f.

tion for Smørrets Forbedring ogsaa agiterer for sødt Smør.

I Oktober 1873 udsendte Bestyrelsen for »Foreningen af jydske Landboforeninger« en Cirkulærskrivelse til de enkelte Foreninger, hvori den bl. a. meddelte, at Kolding Herreds Landboforening paa Delegeretmødet i Horsens i den følgende Maaned ønskede sat under Debat, om der ved Smørudstillingen i Kolding 1874 bør være en særlig Klasse for sødt Smør[65]). Paa Delegeretmødet den 20.—21. November udtalte Broge som Bestyrelsens Talsmand, at en saadan Klasse burde oprettes. Man vedtog da enstemmigt dette[66]).

Det følgende Aar udspandt der sig i »Ugeskrift for Landmænd« en livlig Diskussion pro et contra sød Fløde. Broge var her det søde Smørs Talsmand. Det, man var uenige om, var den forbrugte Mængde Mælk pr. 1 Pd. Smør ved det nye Produkt og ved det gamle. Forkæmperne for Smør af syrnet Fløde fremviste Forsøgsresultater, der skulde vise, at dette Produkt havde et mindre Mælkeforbrug end det søde Smør. Hovedindtrykket af Diskussionen er, at der sikkert ikke har været megen Forskel, naar de fornødne Forholdsregler for Anvendelse af den nye Metode blev trufne. Karakteristisk er Forsøgenes Karakter, der ofte synder mod de mest elementære naturvidenskabelige Regler som f. Eks. ens Omstændigheder ved de forskellige Forsøg. Det er især det gamle Systems Forsvarere, der fremmøder med Forsøgsresultater, men nogen Tid efter, at Diskussionen er ved at ebbe ud, fremkommer Forpagter Winkel, Aunsbjerg, med Resultater for en lang Række Forsøg, som synes udført med største Omhu.

---

[65]) Bestyrelsesprotokol I, p. 9—10.
[66]) Bestyrelsesprotokol I, p. 11. Der foreligger ikke nogen trykt Beretning om dette Delegeretmøde.

De viste et større Forbrug af Mælk paa 0,3 Pd. ved Kærning af sød Fløde, idet Tallene var 29,3 Pd. og 29,0 Pd. Interessant og typisk for Broge er et af hans Argumenter, som viser hans af Handelsforhold betingede Anskuelser: »Paa Smørudstillingsmødet i Hjørring den 28. Marts oplyste jeg, at jeg i Vendsyssel i Aar kun har kjøbt Smørproduktioner af fem Landmænd. De fire af disse, nemlig Prop. Behrends til Rønnovsholm, Prop. Lassen til Fuglsig, Lieutn. Westrup til Bjørum og Forp. Marcussen til Julianeholm, have solgt mig deres Smørproduktion for et Aar fra 1. Nov. 1873 »til Kjøbenhavns højeste ugentlige Notering, naar Smørret leveres kjærnet af syrnet Fløde, og til 4 Rd. pr. Td. over Kjøbenhavns ugentlige Notering, naar Smørret kjærnes af sød Fløde«. Uagtet det fri Valg have disse Landmænd til Dato alle leveret mig »sødt Smør«, og dette har været saa tilfredsstillende, at ikke een Foustage har været uskikket til Pakning hos »Preserving Butter Company«. Den femte Landejendomsbesidder, Propr. Winde til Gl. Buurholt, havde jeg tidlig paa Efteraaret sluttet Handel med om Smør af syrnet Fløde, og Produktionen er igen solgt af mig i England, hvisaarsag han ikke for Tiden kan kjærne af sød Fløde, — ellers veed jeg, at han vilde være begyndt dermed, og saa snart den nu bestaaende Kontrakt er ude, agter han at gjøre det«. Lignende Kontrakter som de fire første, oplyste Broge, at han havde med en »Mængde Landmænd her paa Jyllands Østkyst«, ogsaa de leverede sødt Smør paa et Par enkelte Undtagelser nær, hvis Mejeriforhold ikke tillod det[67]). Nu kan den Mulighed ikke lades ude af Betragtning, at

[67]) Ugeskrift 1874, I, p. 395 f. De øvrige Indlæg i Diskussionen: Ugeskrift I, p. 364 f.; I, p. 396 f.; I, 422 f. (Broge); I, 457 f.; I, 523 f.; II, 1 f. og Winkels Resultater 1874, II, p. 187 f.

de paagældende Producenter har villet se, hvor meget Fortjenesten ved sødt Smør blev gennem et længere Tidsrum; men denne Mulighed forringes stærkt derved, at et øjensynligt større Antal gennem en 4—5 Maaneder har holdt fast ved dette System. Man maa give Broge Ret i, at de paagældende næppe havde holdt fast ved det søde Smør, hvis det ikke gav større Fortjeneste, som ikke alene hidrørte fra den bedre Betaling for Smørret, men ogsaa derfra, »at man ved at kunne anvende den søde Kjærnemælk til Ost faar et større Udbytte og en langt højere Pris for sin Osteproduktion«, som Broge fremhæver i det tidligere citerede Indlæg.

Ellers fortsatte Broge dette Aar (1874) sin Propaganda for Vand- og Ismejerier. Det var saaledes Tilfældet i Januar ved Aarhus Landboforenings Smørudstilling[68]); og i Februar ved den almindelige jyske Udstilling i Kolding og »Fyens Stifts patriotiske Selskab«s Udstilling i Odense[69]). Ved alle disse tre Udstillinger fungerede Broge som Dommer og gav Kritik af de udstillede Prøver. I Oktober maa han ved et Møde i Landhusholdningsselskabet forsvare Vandmejerierne mod dansk Landbrugs første Mand, Edw. Tesdorpf til Ourupgaard paa Falster. Under dette Møde ytrede Broge bl. a.: »Helst burde der være et Vandmejeri i hver Landsby, men Enhver, der kjender Bønderne, veed, hvor vanskeligt det vil være at samle dem om et saadant, og selv om der skal være et Vandmejeri i hver Bondegaard, bør man raade dem til det«[70]).

Sidst paa Aaret starter Broge en mindre »Presse-

[68]) Amtstidende 2.-2.-74.
[69]) Ugeskrift 1874, I, 349 f.
[70]) Tidsskrift for Landøkonomi 1874, p. 449 f.; Mødet ogsaa refereret i Ugeskrift 1874, II, p. 423 f.

kampagne« for Vand- og Ismejerier. I November skriver han i »Aarhuus Stiftstidende« en Artikel: »For den mindre Landbruger, Smørproduktionen vedrørende«[71]), der i sin Helhed vandre over i »Odder Avis« og Venstres Hovedorgan »Morgenbladet«[72]). Han fremhæver i Artiklen de nye Mejerisystemers store Betydning, især da Fællesmejerierne har vist sig urealisable, »nærmest vel fordi man ikke vil undvære Affaldet«; derefter giver han Anvisninger paa Anlæg af Mejerierne og giver en Række praktiske Oplysninger om f. Eks. den fornødne Ismængde: »I et Mejeri, hvor man vil afkjøle Mælken i 8 Maaneder ved Iis og har i Gjennemsnit 1000 Pd. Mælk daglig, bør man indbjerge 5 á 6000 Cubikfod Iis. Af en mindre Iisbunke smelter der forholdsvis mere Iis end af en større, saa at der for 100 Pd. Mælk daglig indbjerges omtrent 800 Cubikfod for samme Tid«. Foruden at gemme Isen i en Bunke under Tørvesmuld eller lignende foreligger den bedre Mulighed at bygge et »Iishus«, d. v. s. en isoleret Bræddehytte; Udgifterne hertil beløber sig for en Gaard med 30 Malkekøer til ca. 100 Rdl.

I den følgende Tid fortsatte Broge sin Kamp paa de to Fronter: Sødt Smør og Is- og Vandmejerier. Det søde Smør gik dog snart i Baggrunden, medens Is- og Vandmejerierne endnu stod sig i nogle Aar, hvorefter ogsaa de forsvandt for at afløses af Andels- og Fællesmejerier. Broge led den Skæbne, at hans Ideer om Smørproduktionens Former ikke hørte Fremtiden til.

Endnu i 1875 er Broge ved Smørudstillingerne en varm Anbefaler af det søde Smør. Ved Aarhus Landboforenings Udstilling i Januar fremhæver han, at det søde Smør især har sine Fortrin for mindre Mejeri-

[71]) 21.-11.-74.
[72]) Morgenbladet 26.-11.-74; Odder Avis 24. og 28.-11.-74.

brug, fordi de, der ikke har de specielt uddannede Mejersker, har svært ved at ramme den rette Syrning[73]). Pudsigt er det at se, Broge vedvarende vælges til Dommer for syrnet Smør, medens andre bliver Dommere for sødt Smør. Det var ogsaa Tilfældet, da »Foreningen af jydske Landboforeninger« paa et Bestyrelsesmøde i November 1874 havde valgt Dommere til den kommende almindelige jyske Udstilling i Holstebro. Der blev Segelcke, Mønsted og en Mægler Fossum valgt som Dommere af sødt Smør[74]). Ogsaa ved denne Udstilling, der holdes i Februar, taler Broge stærkt for det søde Smør[75]).

Samme Aar afholdtes ved Sommertid i Viborg den 13. Landmandsforsamling. Til dette landsomfattende Møde var knyttet en Smørudstilling, hvor Broge iøvrigt var Dommer[76]). I det Referat, som »Ugeskrift for Landmænd« gav af Udstillingen, hed det bl. a.: »Efter Udstillingen at dømme har Produktionen af Smør af sød Fløde fundet langt større Udbredelse i Jylland end paa Øerne. Der var nemlig i denne Klasse anmeldt i Alt 33 Mærker, hvoraf 28 fra Jylland og kun 5 fra Øerne, og alle Præmietagerne vare fra Jylland. I 2den Klasse: Smør af syrnet Fløde, hævdede Øerne bedre deres Plads. Der var fra større og mindre Gaarde anmeldt i Alt 69 Mærker, deraf 42 fra Jylland, 26 fra Øerne og 1 fra Sverig«[77]). Selv om det er et noget spinkelt Materiale at bygge paa, kan man dog vist følge den paagældende Referent. Det er næppe fejl at regne med, at Jyllands Overvægt med Hensyn til sødt Smør skyldes

[73]) Ugeskrift 1875, I, 249 f. og Stiftstidende 1.-2.-75.
[74]) Bestyrelsesprotokol I, p. 39; Bestyrelsesmødet holdtes — som ofte før — hos Broge.
[75]) Ugeskrift 1875, I, p. 279 f.
[76]) Ugeskrift 1875, I, p. 582.
[77]) Ugeskrift 1875, II, p. 71.

Broge, om ikke udelukkende, saa dog for en væsentlig Part ham, der ikke blot gennem de landbrugsfaglige Organisationer, men ogsaa gennem sin Forretning kom i Kontakt med mange Mejeribrugere ikke mindst i den Egn af Jylland, hvor dette stod højest, nemlig Østjylland.

Senere paa Aaret 1875 bragte »Ugeskrift for Landmænd«[78]) en redaktionel Artikel om Pakning af sødt Smør, hvori det hævdes, at sødt Smør er den mest indbringende Produktion for Landmændene. Der omtales, at Broge er stemt for yderligere at hæve Prisen paa sødt Smør, og at man i Aarhus har startet et Smørpakningsfirma »The Danish Preserved Butter«, der vil skabe Konkurrence overfor »The Scandinavian . .« og derved bevirke en glædelig Svækkelse af Muligheden for ubeføjet Kassation af det leverede Smør.

I 70'ernes sidste Halvdel diskuterer man ikke meget sødt Smør eller syrnet Smør, og det har ikke været muligt at finde Udtalelser af Broge fra denne Tid, hvor han ytrer sig om Spørgsmaalet. Med Tiaarets Udgang begynder det søde Smør at gaa ud af Produktionen, saaledes som det ovenfor, p. 84, er omtalt, til den dèr nævnte Aarsag til dets Forsvinden maa der nok ogsaa regnes med en forandret Indstilling paa Afsætningsmarkedet. I 70'erne krævede Konsumenterne i England sødt Smør, men denne »Mode« forsvandt i Løbet af nogle Aar[79]), dette Forhold kan ogsaa have været medvirkende til, at Smørpakningsfirmaerne skærpede

[78]) Ugeskrift 1875, II, p. 485 f. I Ugeskrift 1876, I, p. 465 f. findes Oplysninger om Prisforskellen mellem sødt og syrnet Smør. Prisen for sødt Smør af I Kl. ligger gennemsnitlig pr. Pund 20 Øre højere end bedste Herregaardssmør, hvis Pris svarer til sødt Smør af IV Kl.

[79]) Broge i en Artikel Ugeskrift 1883, I, p. 150.

Kravene til Kvaliteten. H. M. Jenkins, den Englænder, der i 1876 skrev om det danske Landbrug, fortæller i 1882 i en tilsvarende, men mere udførlig Skildring, at nu fremstilles der kun sødt Smør i ringe Udstrækning og kun for Eksport som Hermetik til Kolonierne i Troperne (Scandinavian Preserved Butter Company). For en fem-seks Aar lavede man imidlertid sødt Smør paa mange større Gaarde, og paa den Tid blev det betragtet som et Fremskridt i Forhold til det syrnede Smør[80]).

Sin Agitation for Is- og Vandmejerier fortsatte Broge 70'erne ud. I 1875 holdt han ved den tidligere omtalte almindelige jyske Smørudstilling i Holstebro[81]) et Foredrag om Vandmejerier. Da jyske Landmænd valgte som Delegerede fra de forskellige Landboforeninger sidst i November samme Aar samledes i Aarhus til »Foreningen af jydske Landboforeninger«s Delegeretmøde meddeltes det, at Generalkonsul H. Pontoppidan (Hamborgerkøbmanden, der ejede Constantinsborg ved Aarhus) havde skænket Foreningen betydelige Midler, hvis Renter skulde anvendes til Fremme af Smør- og Osteproduktionen i Jylland[82]). Broge foreslaar, at en Del af Pengene — sammen med Penge, han kan skaffe — anvendes til Præmier i en Konkurrence om de bedste Is- og Vandmejerier i Jylland. Forslaget, ifølge hvilket Bedømmelsen skulde foregaa ved, at Dommerne rejste rundt til de konkurrerende Gaarde, blev ved-

---

[80]) »Royal Commission on Agriculture. Reports of the Assistent Commissioners. Mr. Jenkins Reports on Denmark and the North of France. Presented to both Houses of Parliament by Command of her Majesty. August 1882,« p. 27.

[81]) Se p. 58.

[82]) Om dette og det følgende se: Beretning om Foreningen af jydske Landboforeningers Delegeretmøde i Aarhus den 22. og 23. November 1875, p. 6 f.

taget med stor Stemmeflerhed, hvorefter man valgte Segelcke, Inspektør Buus og Broge til Dommere.

Allerede det næste Aar paa Delegeretmødet i Aalborg kunde Dommerne, hvoraf Segelcke paa Grund af Bortrejse var gledet ud og erstattet med den flere Gange tidligere nævnte Jægermester Friis, aflægge Beretning om Konkurrencens Forløb. Beretningen blev derefter trykt i 12,000 Eksemplarer og omsendtes gratis til alle Medlemmer af jyske Landboforeninger; Udgifterne dertil blev for en væsentlig Part dækket af Broge[83]).

Bedømmelseskomiteen havde undersøgt 50 Mejerier i hele Jylland, men kun 38 af disse deltog i Konkurrencen. Konkurrencedeltagerne var spredt over hele Halvøen; men Østjylland og dér Aarhusegnen var særlig godt repræsenteret. Mejeribeskrivelserne i Beretningen er os en god og paalidelig Kilde om Mejeriforhold paa den Tid; men man maa tage i Betragtning, at der sikkert kun er Tale om de ypperste Mejerier, hvorved Værdien af Kilden til en Skildring af den almindelige Tilstand bliver meget tvivlsom. Det har været Foregangsmændene indenfor Landbruget, som her fremviste deres Resultater[84]). Men Beskrivelserne har sikkert virket baade inciterende og oplysende paa deres Samtid.

Hvordan Arbejdet mellem Dommerne har været fordelt, véd vi ikke, udover at Buus har forestaaet For-

[83]) »Beretning om Bedømmelsen af præmieæskende Is- og Vandmejerier paa mindre Gaarde i Jylland med under 30 Køer. Afgivet paa jydske Landboforeningers Delegeretmøde i Aalborg den 5te Decbr. 1876. Udarbejdet paa Bedømmelseskomitéens Vegne af N. P. J. Buus.« 1877. 2. Omslagsside.

[84]) Saaledes er flere af de p. 36 f. nævnte Thyboer nærværende Forfatter — gennem mundtlig Overlevering — bekendt som fremtrædende Mænd indenfor Højskolebevægelsen, Skytte- og Gymnastikforeninger og det kommunalpolitiske Liv.

fatterskabet til Beretningen[85]). Broge selv har udtalt, at han »kun paa en Maade havde fungeret som Rejsemarskal«[85]). Rent bortset fra, at Tilrettelæggelsen af Rejsen ikke var af ringe Betydning for Konkurrencen, falder det dog vanskeligt at forestille sig Broge indskrænkende sig til at sidde med »Fabers Rejseliste« i Haanden planlæggende Rejserne, og paa disse meddele de to andre, at nu gaar Toget snart. Han har sikkert med Liv og Sjæl gaaet op i Arbejdet, noteret Iagttagelser ned, udvekslet Erfaringer med Bønderne og maaske sluttet med at anbefale et Fodermiddel, som han var Eneleverandør af.

Ved Delegeretmødet i 1876 nedsatte »Foreningen af jydske Landboforeninger« ogsaa et staaende Mejeriudvalg, hvori Broge indvalgtes. Dette Mejeriudvalg blev i Fremtiden afgørende i en Mængde mejeritekniske Spørgsmaal, som kom til Behandling i Foreningen[86]). Broge trak sig ud af det i 1878, da han nægtede at modtage Genvalg[87]).

Endnu en Gang slog Broge et Slag for Ismejerierne, nemlig da han i Vinteren 1879 skrev en Artikel, der opfordrede til at indbjerge Is eller Sne »i denne Tid, da Iis og Sne ligger for hver Mands Dør«. Den gik rundt i flere jyske Dagblade i stort Udstyr[88]), men det er sidste Gang, vi ser Broge offentlig træde i Brechen for dette System.

---

[85]) »Beretning om Foreningen af jydske Landboforeningers Delegeretmøde i Aalborg den 5te og 6te December 1876.« 1877, p. 17.

[86]) J. K. Hougaard a. A., p. 285 f.

[87]) »Beretning om Foreningen af jydske Landboforeningers Delegeretmøde i Randers den 26de og 27de November 1878.« 1879, p. 17.

[88]) Randers Amtsavis 17.-1.-79; Stiftstidende 18.-1.-79; Amtstidende 20.-1.-79; Kolding Folkeblad 23.-1.-79.

Axelsen Drejer regner i sin Mejerihistorie[89]) med, »at der vel gennem 70'erne gennemførtes Overgang fra Bøttemejeri til Koldtvandsmejeri paa en Del Ejendomme, baade større og mindre, samt paa de efterhaanden opstaaende Fællesmejerier, men det *store* Tal af Mælkeproducenter, som daarligt nok kunde siges at drive egentlig Mejerivirksomhed, bibeholdt i Almindelighed Bøttesystemet . . .«. Nu er der det beklagelige ved Axelsen Drejers Fremstilling, som ved hele K. Hansens Landbrugshistorie, at der ikke er Kildehenvisninger. Den eneste udførlige Fremstilling, der foreligger af Danmarks Hovederhvervs Historie gennem Tiderne er dermed om ikke helt værdiløs i videnskabelig Henseende, saa dog meget ringe til at være Udgangspunkt for videre Undersøgelser. I det Spørgsmaal, der her betragtes, maa man gøre sig klart, at der ikke foreligger noget egentlig Talmateriale at bygge paa, man maa henholde sig til det almindelige Indtryk af Tingenes Tilstand. Derigennem, at man vedvarende gennem Aarene agiterer stærkt for Is- og Vandmejerier, kunde man maaske ogsaa faa det Indtryk, som gengives ovenfor; men Is- og Vandmejerier var dog saa udbredte, at Jenkins i 1882 kunde skrive: »Mælken hældes saa i Kander eller Kar, i hvilke den staar for at sætte Fløde. Som Regel, og især om Sommeren, bruges Kander stillet i Is eller en Blanding af Is og Vand. Ved Vintertide anvender man i nogle Mejerier i Stedet de lave, runde Trækar, kendt som det holstenske System. Der er imidlertid ogsaa Koldtvandsmejerier, hvor de dybe Kander anbringes i en Beholder, hvorigennem der til Stadighed løber koldt Vand.

[89]) Axelsen Drejer a. A., p. 190 f.

Andre Mejerier nøjes med de lave, rektangulære Destinontrug; men indtil for nylig drev det schwartzske System vedholdende alle andre Metoder af Marken. Nu konkurrerer Centrifugen dog med det schwartzske System . . . .«[90]). Selv om det fortrinsvis var de bedst drevne Mejeribrug, Jenkins stiftede Bekendtskab med, maa man dog regne med, at han ogsaa har været kendt med de almindelige Forhold i dansk Landbrug, og nogen Grund til at formode en tendentiøs Fremstilling synes ikke at foreligge. Hans Vidnesbyrd styrkes yderligere gennem en Beretning om en Rejse i Jylland, som en svensk Landmand foretog i 1881. Han siger paa det Sted, hvor han omtaler Mejeriforholdene: »På ett och annat ställe finner man ännu den gamla holsteinske metoden (med bötter eller flata bunkar), men i de flesta mejerier har is- eller kallvattenmetoden blifvit införd. Märkligt är att se, huru uppfinningsrik man varit, då det gält att leda kallvatten in uti och ur de murade bassängerna . . .«[91]). Her maa de samme Bemærkninger gælde som for Jenkins, dog maaske med den Undtagelse, at Svenskeren muligvis ikke har været saa grundig bekendt med dansk Landbrug som Englænderen. Man maa regne med, at ikke mange af dem, der drev Mælkeribrug med Eksport for Øje, har bibeholdt det holstenske System i dets Helhed. Naar Axelsen Drejer i det ovenfor citerede Stykke siger: »det *store* Tal af Mælkeproducenter, som daarligt nok

[90]) H. M. Jenkins anf. »Report« fra 1882, p. 26. Det schwartzske System var et af de indbyrdes lidt forskellige Is- og Vandmejerisytsemer. Det destinon'ske System gik tilbage til 40'erne og maa betragtes som en Forløber for Vandmejeriet. Axelsen Drejer p. 184 og Bernhard Bøggild: Mælkeribruget i Danmark, 1891, p. 294 f.

[91]) Leonhard Holmström: Anteckningar från en resa på jutska halfön. 1882, p. 6.

kunde siges at drive egentlig Mejerivirksomhed, bibeholdt i Almindelighed Bøttesystemet . . .«, er det uretfærdigt mod Is- og Vandmejerierne. At det nye System ikke fik det store Antal Landbrugere med sig, hvad man havde drømt om, er rigtigt, som vi ogsaa senere skal se. Men naar Talen er om, hvor udbredt det ene eller andet System er, bør man kun betragte de Brug, hvor der virkelig drives Mælkeri.

Hvor stor en Andel, man skal tillægge Broge i Vandmejeriernes Opkomst, er ikke let at afgøre; men det synes klart, at han i højere Grad end de andre af Foregangsmændene har haft Mulighed for at agitere i det daglige Liv, hvor han paa Forretnings Vegne var i stadig Forbindelse med Producenterne, og man har sikkert Ret til at formode, han har benyttet sig af denne Mulighed. Det vilde ikke være i Overensstemmelse med hans Arbejde i Landbrugsorganisationerne, om han til daglig — et Punkt, vi desværre ikke har Kilder til — lod hele sin Reformiver hvile. Nej, hvor der har budt sig en Lejlighed, har han benyttet den. Dette Arbejde og hans Agitation i Skrift og Tale har vel virket inspirerende paa mange. Arbejdet havde ogsaa en social Side, idet Vandmejerierne muliggjorde det for de mindre Landbrug at optage Konkurrencen med Herregaardene inden for Mejeribruget[92]).

Andre Sider af Broges Virksomhed i disse Aar for Mejeribrugets Fremme var hans Agitation for Kraftfodring, der imidlertid ikke blev ført i nær samme Plan som Mejerisystemkampen[93]). Han var ligeledes

[92]) Nationaløkonomisk Tidsskrift Bd. V, 1875, p. 152. Referat af Møde i Nationaløkonomisk Forening den 17. Febr., hvor Falbe-Hansen talte om »Danmarks Smørproduktion og Smørhandelen.«

[93]) Se f. Eks. Jyllandsposten 13.-5-77; Stiftstidende 11.-11.-77,

en Overgang ivrig Talsmand for Produktion af Ost til Eksport; Bestræbelser, som dog ret hurtigt viste sig at være af kun ringe Betydning[94]).

I 70'ernes Slutning begynder Interessen for Broges »Barn«, de store Smørudstillinger, at ebbe ud. Den almindelige jyske Smørudstilling i Randers 1878[95]) gav et betydeligt Underskud, der foraarsagede, at man vedtog at udsætte Smørudstillingerne indtil videre. I 1881 afholdtes endnu en almindelig jysk Udstilling; men da ogsaa den gav Underskud, afholdtes der ikke Mælkeriudstillinger før langt ind i Andelstiden[96]). Ogsaa over for de lokale Smørudstillinger spores en svigtende Interesse, og i disse Aar ophører de i de forskellige Landboforeninger[97]).

Det, at Smørudstillingerne forsvinder, betyder ikke, at Broges Forhaabninger var slaaet fejl. Smørudstillingerne var ikke Maalet, men derimod Midlet til en

---

jvf. Ugeskrift 1877, I, p. 711 og II, p. 566 f. Samme Aar skrev Broge mod Fodring med Turnips og Kaalrabi(!): Ugeskrift 1877, I, p. 111 f., Stiftstidende 17.-1.-77; Randers Amtsavis 18.-1.-77; Horsens Avis 19.-1.-77.

[94]) Ugeskrift 1876, I, p. 74 og 306 og II, p. 68 og 649 f. Aarhus Landboforenings Protokol 1877, 4. Juli. Hertel: Landhusholdningsselskabets Historie II, p. 149. Tidsskrift for Landøkonomi 1878, p. 103. I Aarsberetningen om Landhusholdningsselskabets Virksomhed i 1879, p. 88, refereres et Bestyrelsesmøde, hvor Broge betegner Bestræbelserne for Osteproduktion som misvisende.

[95]) Referat i Jyllandsposten 24.-1.-78. Udstillingen omfattede 252 Numre; men Broge var utilfreds med Antallet af Deltagere.

[96]) J. K. Hougaard a. A., p. 282.

[97]) Se f. Eks. Axelsen Drejer: Høver og Omegns Landboforening, 1877—1927, 1927, p. 27; J. M. Amdisen: Beretning om Langaa og Omegns Landboforenings Virksomhed i 25 Aar, 1899, p. 46. H. P. H. Novrup: Ribe Amts nordre Landboforening 1846 — 1. September — 1921, 1922, p. 47 og S. P. Petersen: Blade af Landbrugets Historie i Aarhus Amt, 1892, p. 110 (Aarhus Landboforening).

bedre Smørproduktion. Grunden til, at Interessen forsvinder, ligger lige for: eftersom de store Reformer, Smørudstillingerne skulde arbejde for, gennemførtes, hvor det var muligt, var der ikke Grund til at fortsætte med dem; et Forhold, der heller ikke maa lades ude af Betragtning, er, at Menneskenaturen i store Træk er saaledes, at den let bliver træt af noget, naar det bliver en almindelig Begivenhed, endelig maa nævnes, at i Løbet af 80'erne kommer Andelsmejerierne, som samler Mejeribrugernes Interesse om sig.

Andelsmejerierne skulde det være forbeholdt at føre det Arbejde videre, som Broge og andre havde begyndt. De løste det Problem, de andre havde maattet lade ligge som uløseligt: hvordan faar vi de »mindre Landbrugere« med? Broges Kampfælle, Segelcke, udtalte i 1884 selv Dommen over deres Gerning: »Da man begyndte at reformere Mejeridriften, var det Ønskernes Maal at faa alle Herregaarde til at lave det fineste Smør; efterhaanden gik man længere ned til Gaarde med færre Køer; det gik glædelig; men efterhaanden sagtnedes Bevægelsen, fordi det viste sig, at man ikke kom videre, man fik ikke Flere draget ind i Bevægelsen. De mange med smaa Kvægbesætninger paa under 8 Køer holdt sig borte fra Møder og Udstillinger; de havde ikke Raad til at søge Mejeriassistenten. Landboforeningerne kunde paa Grund af deres store Tal ikke hjælpe dem; den Slags Mejeridrivende med under 8 Køer udgjør et meget stort Antal, men hvor stort kan ikke siges; man veed, at der i Jylland er 96,000 Kvægbesætninger med 872,000 Kreaturer, og at deraf have de 77,000 fra 1 til 14 Kreaturer, og at der af de 872,000 Kreaturer ere 385,000 Køer. I Gjennemsnit er der i Jylland kun 5 Køer paa hver Besætning. Landbofor-

eninger staa magtesløse overfor disse smaa Besætninger«[98]).

Hvordan saa Broge da paa Andelsbevægelsen, der fik de mindste Landbrugere med i Smørproduktionen? — Allerede i 1874 havde han været med til at starte et Andelsforetagende paa Aarhusegnen, der gjorde det billigere for Landbrugerne at foretage Boringer for at skaffe sig artesiske Brønde, hvis Vand man benyttede til Afkølingen i Vandmejerierne. Dette Andelsforetagende var rettet mod de private Boreselskaber, hvis Folk rejste rundt i Landet og foretog Boringer[99]). Det er værd at mærke sig, at den Mand, der staar som den jyske Handelsstands Nestor, naar det viste sig hensigtsmæssigt, gik foran i Skabelsen af et Andelsforetagende. Senere, da Andelsbevægelsen blev det altoverskyggende Spørgsmaal i den landøkonomiske Diskussion, tog Broge Stilling til den paa en Generalforsamling i Aarhus Landboforening i 1884. Han beklagede vel Udviklingen mod Fælles- og Andelsmejerier, men »Fællesmejerierne lavede bedre Smør end der ellers kunde laves; det havde han set nu, men ikke før troet«, og han tror ikke, at Udviklingen hen mod Andelsmejerier kan lade sig standse[100]).

Broge var her en Mand i 60'erne, og det viste sig, at han ikke formaaede at fortsætte sin Kamp i Mejeribrugets Sag. Han havde kæmpet med ét Vaaben, nu kom der et nyt og bedre til; men han kunde øjensynligt ikke bekvemme sig til at bruge det. Der var andre og yngre, som kunde det, og selv om Broges Autoritet vel kunde have været en værdifuld Støtte for Andels-

[98]) »Beretning om Foreningen af jydske Landboforeningers Delegeretmøde i Aarhus den 20.—22. Novbr. 1884, 1885, p. 8 f.
[99]) Ugeskrift 1874, II, p. 578.
[100]) Amtstidende 28.-10.-84.

bevægelsen i dens første Aar, gik den dog sin Sejrsgang baaret oppe af en ny Generation.

Men det skal fremhæves, at en vigtig Forudsætning for det store Opsving, der sker med Andelsbevægelsen, er det Arbejde, der i 60'erne og 70'erne udførtes af Mænd som Segelcke, Buus og Broge. Deres Arbejde — til Dels baaret af Tidsomstændighederne — skyldtes det, at Danmark erobrede det engelske Marked. Da Andelsbevægelsen satte ind, stod det danske Smør højt anset i England; den havde blot at producere: Varen var kendt og skattet. Broge har sin store Andel i, at dansk Smør ikke mere var »Mastesmør«, men »Danish butter«[101]).

Inden vi forlader Landbrugsvarernes Produktion for at betragte deres Afsætning, skal det nævnes, at Broge ogsaa ved andre Lejligheder tog Del i den landøkonomiske Debat. Her kan f. Eks. omtales, at han en Overgang var en varm Talsmand for Dyrkningen af Maltbyg[102]), men her som med Kunstgødning[103]) og Pløjningsmetoder[104]), er der ikke Tale om, at Broge kaster sig ind i noget energisk Arbejde. Det er blot almindelige, lejlighedsvise Ytringer af en Landøkonom.

Større Iver viste Broge for Optagelse af Sukkerroedyrkning og Anlæg af en Roesukkerfabrik paa Aarhusegnen; men disse Bestræbelser lykkedes — især paa Grund af Modstand fra »De danske Sukkerfabrikker«s Side — ikke[105]).

---

[101]) Et Udtryk for det danske Smørs stigende Kvalitet er blevet fremdraget af Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer c. 1850—1913, p. 164 f., hvor paavises en Prisstigning af det danske Smør, der bevirker, at dets Værdi i 1872 gaar over irsk Smør og i 1878 over hollandsk.

[102]) Amtstidende 18.-3.-80.

[103]) Aarhus Landboforenings Protokol 1874, 28. Febr.

[104]) Amtstidende 21.-1.-78.

[105]) Se f. Eks. Landboforeningens Protokol under Aarene 1883—84 passim, Stiftstidende 21.-1.-94 og Amtstidende 29.-10.-94.

Endnu en Gang greb Broge ind til Landbrugets Fremme, da han i 1889 skabte Malling Landbrugsskole mellem Aarhus og Odder. Tanken om Skolens Oprettelse var udgaaet fra Landmænd dér paa Egnen. Den var opstaaet gennem Trangen til en Skole for Landmænd, der ikke ønskede en videnskabelig Uddannelse, men dog videre faglig Oplysning, end de ellers fik. Da man ikke kunde magte den Opgave at skabe en saadan Skole, rettedes der Henvendelse til Broge, som da ogsaa ret hurtigt fik skaffet de nødvendige Midler, og i November 1889 kunde Skolen begynde[106]). En smuk Afslutning paa et Livs Arbejde i Landbrugets Tjeneste.

Landbrugsvarernes Afsætning.

Det blev i et tidligere Afsnit nævnt, hvordan den danske Kornhandel havde en Opblomstring i 40'erne og 50'erne. Baggrunden var de forøgede Afsætningsmuligheder og de bedre Produktionsforhold, nemlig det voksende Befolkningstal, især i England, og den intensive Dyrkning af Jorden med dybere Behandling af denne og Mergling. Ved samme Lejlighed omtaltes den Fare, der laa i Produktionsmaaden, som havde antaget Karakteren af Rovdrift, og det blev fremhævet, hvordan denne medførte Overgangen til Erstatningsdrift. Den nye Driftsform betød en forøget Kvægavl, hvori Broges Arbejde for Mejeribruget indtog en fornem Plads.

---

[106]) Ugeskrift, II, p. 266, »Meddelelser fra Malling Landbrugsskole, I, 1890, p. 1 f. og Øvli Kristensen i S. Larsen Sørensen (Red.): Jubilæumsskrift for Malling Landbrugsskoles Elevforening 1889—1939, 1939.

Dette nye System maatte være nøje sammenknyttet med Formerne for dansk Udenrigshandel, som ogsaa forandrer sig i disse Aar. Forandringen er hovedsagelig kendetegnet gennem nye Dampskibsforbindelser med Udlandet. Forandringen er ogsaa en af Aarsagerne til, at Erstatningsdriften kan gennemføres.

Kornprodukternes Transport var ikke noget Problem for den Tids Mennesker. Sejlskibene bragte Kornet til England; om den Tid, der medgik til Transporten, var større eller mindre betød i og for sig ikke noget; thi Varerne var alligevel lige saa gode ved Udlosningen som ved Indladningen. Dette Forhold fandtes ikke for Kvægavlens Produkter: levende Kvæg, Kød og Mejeriprodukter. Det første krævede en god Plads og hurtig Overfart: Kvæg har alle Dage været »Landkrabber«. Mejeriprodukter og Kød forringes, jo længere Tid Transporten staar paa. Men med de bedre Samfærdselsmidler var Mulighederne for Kvægavl forøgede, ligesom Udviklingen i det 19. Aarhundredes Europa indebar voksende Efterspørgsel efter Kvægprodukter paa Kornavlens Bekostning. Det er, som en Højnelse af Levestandarden medfører en Ændring af Forbruget til Fordel for Kvægprodukterne[107]).

Det var dog ikke alene Produkternes Art, som forandrede sig. Der skete ogsaa den berømte Retningsændring af Handelen fra Hamborg til England. Dansk Handels Frigørelse fra Hamborgs Overvægt skal ikke behandles her. Krisen i 1857 og Udgangen af Krigen 1864 var begge stærkt medvirkende til denne Ændring. Selv om den nok var kommet alligevel, var disse Faktorer dog af stor Betydning for Fremme af Udviklin-

[107]) Theodor Brinkmann: Die dänische Landwirtschaft, 1908, p. 9.

gen[108]), der, som vi har set, var begyndt allerede i 40'erne.

En direkte Dampskibsforbindelse mellem Jylland og England var i 1865 ikke noget nyt. Allerede i 1842 havde bl. a. Godsejer A. E. M. Tang til Nørre Vosborg ved Storaaens Udløb plantet en Forbindelse mellem England og Limfjordsegnene gennem den i 1828 gennembrudte Agger-Kanal, men denne Plan blev ikke realiseret[109]). I 1846 foretages et nyt Fremstød, der dog ogsaa strander paa Grund af slet Organisation[110]); men under Treaarskrigen bliver Forbindelsen etableret over Hjerting, hvor den fortsætter under vedvarende Vanskeligheder indtil 1862; men saa maa den opgives paa Grund af daarlige Havneforhold. I Stedet kommer der nogen Udførsel i Stand over Tønning og Husum, tilmed med Statsstøtte[111]). Foruden den større Fortjeneste, der laa i, at man selv overtog Hamborgernes Handel, vilde en direkte Eksport ogsaa forøge Kvægets Værdi, idet det led under den lange Vandring fra Jylland til Hamborg. Tang fortæller herom: »Af Studene havde vi levende veiet nogle Exemplarer, før de gik fra Vosborg, og de bleve igjen veiede i Altona, og fandtes

---

[108]) For dette Tidsrum som for tidligere mangler der en Behandling af Forholdet Danmark-Hamborg. Om Krisen 1857 har Schovelin skrevet i: Fra den danske Handels Renaissance, II, 1924; se ogsaa Marius Vibæk: C. F. Tietgen og hans Samtid, II, 1943.

[109]) Jesper Madsen: Studehandelens Historie i Danmark, 1908, p. 44. En Oversigt over vestjyske Bestræbelser for direkte Eksport til England er givet af Vagn Dybdahl i »Før Esbjerg blev til«, Jyllandsposten 28.-12.-42.

[110]) Jesper Madsen a. A., p. 46.

[111]) Jesper Madsen a. A., p. 54 f.; W. Weber: Fra Hjulskibenes Dage, 1919, p. 215 f. og Bering Liisberg: Danmarks Søfart og Handel, II, 1919, p. 51 f. En interessant Skildring af Forholdene ved Hjerting er offentliggjort i »Vor Fortid«, 1919, p. 129 f: Villars Knudsen Lunn: En Rejse fra Danmark til England i 1851.

det da, at en Stud paa denne 3 Ugers Vandring havde tabt 160 Pd. i Vægt«[112]).

Ogsaa Østkysten havde taget nogen Del i denne direkte Englandseksport, idet Forbindelsen i 1849 over Hjerting til London havde sit Udgangspunkt i Aarhus[113]), ligesom man i Randers Amts-Husholdningsselskab samme Aar arbejdede for en saadan Forbindelse fra Randers[114]).

Efter 1864 kommer der rundt om i Danmark, men især i Jylland, en veritabel »Gründerperiode« i mindre Dampskibsruter paa England[115]). Ogsaa Aarhus var med i denne Bevægelse. Det kgl. Landhusholdningsselskab opfordrede i 1865 Rederiet C. K. Hansen i København til at lade sin Rutebaad København—Leith anløbe Aarhus hver 14. Dag paa Udturen, ligesom privat Chartring af Dampskibe bragte Aarhus i direkte Forbindelse med London, Newcastle og Hull[116]). Den Mulighed foreligger, at Broge har været virksom paa begge Felter; men den har ikke kunnet paavises. Med Hensyn til Landhusholdningsselskabets Opfordring til C. K. Hansen er dettes Arkiv undersøgt med Henblik paa, at Broge kunde have rettet Anmodning til dette om at tage Sagen op; men Vidnesbyrd herom fandtes ikke, skønt Selskabets indkomne Breve er bevaret næsten intakt. Med Hensyn til den private Chartring er For-

---

[112]) A. E. M. Tang: Foreløbig Anviisning til Studehandel paa England, 1851, p. 9.

[113]) C. M. Poulsen: Om Vigtigheden af Jyllands Handelsforbindelse med England, 1851, p. 10 f.

[114]) Randers Amts Husholdningsselskab 1810—1910, p. 124 f.

[115]) Fra Limfjordsegnene, baade østlige og vestlige: Berling, 25.-1.-65; 29.-4.-65; 17.-5.-65; 11.-11.-65 og Vilh. Carlsen a. A., p. 59 (Hjørring Amts Landboforening). Ribeegnen: Berling 21.-1.-65 og H. P. H. Novrup a. A., p. 50. Fyen: Berling 22.-1.-66. Randers: Berling 31.-1.-66 og 20.-8.-66. Lolland: Berling 18.-2.-73.

[116]) Aarhus II, p. 232.

holdet tilsvarende: Hverken bekræftende eller afkræftende Vidnesbyrd har kunnet fremdrages[117]).

I aarhusianske Handelskredse modnedes i 1865 Planerne om selv at overtage Dampskibsforbindelsen med England. Først søgte man at skabe denne gennem en Udvidelse af et allerede eksisterende Selskab »Dampskibsselskabet i Aarhuus af 1865«, der drev Rutefart mellem Aarhus og København — vi vil senere betragte dette —; men denne Bestræbelse mislykkedes og skrinlagdes i August 1867[118]).

I Slutningen af samme Aar søgte man imidlertid at starte et selvstændigt Dampskibsselskab med Rutefart paa England for Øje. Broge var blandt Indbyderne til Aktietegningen, og han agiterer for Sagen blandt Landboerne[119]). Den 8. Januar 1868 holdt Aktietegnerne Generalforsamling i Aarhus, hvor det oplystes, at der var tegnet 1196 Aktier af 100 Rdl. paa 546 Hænder, hvoraf 377 Aktier i Aarhus, 194 af større Landejendomsbesiddere i og udenfor Aarhus Amt, 407 af mindre Landejendomsbesiddere i Gl. Aarhus Amt og 218 uden for Amtet. Man vedtog at starte med to Skibe, naar der var

---

[117]) Om de forskellige Dampskibe, der i 1865 gik fra Aarhus til England, foreligger Meddelelser i Berling; der forekommer et hollandsk, engelske og tyske Skibe: 12.-4.-65; 24.-4.-65; 14.-5.-65; 19.-5.-65; 17.-7.-65; 22.-7.-65; 29.-7.-65; 4.-8.-65; 20.-8.-65; 23.-8.-65; 27.-8.-65. Segelcke skrev i Berling 9. og 10.-6.-65 en Artikel: »Om den udvidede Dampskibsfart mellem Kjøbenhavn—Aarhus og Leith og hvad dermed tilsigtes i landøkonomisk Henseende«, hvori han fremhævede, at nu, hvor man kunde levere Kvægprodukter friske i England, kunde det betale sig at opfodre Kornet fremfor at eksportere det.

[118]) Aarhus II, p. 233 f., hertil maa ogsaa henvises for hele Selskabets Historie. Da Selskabet i forandret Skikkelse i 1900 overgik til D. F. D. S. (l. c. p. 238), kunde man vente, at dets Arkiv var fulgt med; men dette er efter Oplysning fra D. F. D. S. ikke Tilfældet, og det har ikke været muligt at finde det.

[119]) Aarhus Landboforenings Protokol 1867, 23. Nov.

tegnet 1700 Aktier og valgte en Bestyrelse, hvori Broge fik Sæde sammen med andre af Byens Storkøbmænd.

Det er karakteristisk for dette typiske Eksportselskab, at en saa stor Del af Aktietegnerne er Landbrugere. Sagen støttedes da ogsaa kraftigt af Lars Bjørnbak, der virkede gennem sit Blad »Aarhus Amtstidende«[120]). Vi er saa heldig stillet, at vi kan afgøre, hvor mange Aktier Broge selv tegnede, idet Bjørnbaks Avis — vel for at animere Tegning — offentliggjorde store Lister over dem, der købte Aktier i Selskabet. Af en af disse fremgaar, at Broge tegnede sig for 50 Aktier, efter ham kom der to med 10 Aktier; men langt det overvejende Antal tegnede sig for 1 og 2 Aktier[121]). Senere kom en enkelt med 20 Aktier, nemlig Landets største Godsejer og daværende Konseilspræsident Grev C. E. Frijs til Frijsenborg, og Estrup til Skaføgaard tegnede sig for 10 Aktier[122]).

Tegningen havde vedvarende Fremgang[123]), og sidst paa Aaret 1868 kunde man begynde Virksomheden. »Aarhuus Stiftstidende« oplyser følgende om Priserne: »Priserne for Overfarten er høist moderate, nemlig for Passagerer i første Kahyt 2 Lstr. (18 Rd.) og for Tour og Retour 3 Lstr. (27 Rd.), hvorhos fuld Kost beregnes med 10 Mk. pr. Dag; i anden Kahyt er Fragten 1½ Lstr. pr. Tour og 2 Lstr. frem og tilbage med Kost for 1 Rd. daglig. Dæksfragten er 1 Lstr. pro persona. Af Kreaturer betales 1 Lstr. for hvert, samt 3 sh. (8 Mk.) for Fodring, Havneafgift og Litsenbroderpenge, hvor-

120) Amtstidendes Referat af Mødet 9.-1.-68.
121) Amtstidende 13.-1.-68 og flg. Numre.
122) Amtstidende 25.-2.-68.
123) 8. Febr. oplyste Broge — iflg. Protokollen — i Aarhus Landboforening, at der nu var tegnet 1385 Aktier, og ved samme Lejlighed opfordrede han til forøget Tegning.

til kommer 6 d. (21 Sk.) i London, saakaldt heedmoney«[124]).

Det ses, at der egentlig ikke foreligger noget Materiale, som tillader os at slutte synderlig vidtgaaende om Broges Betydning ved Selskabets Grundlæggelse, men han har alene ved sin Aktiemængde og almindelige Position paa Egnen spillet en ikke ringe Rolle. For selve Grundlæggelsen er Lars Bjørnbaks Agitation af største Værdi.

Allerede Aaret efter Selskabets Start trak Broge sig ud af dets Ledelse[125]). »Det jydsk-engelske Dampskibsselskab«, som Navnet var, eksisterede til 1897, da det sammensluttedes med et Randersrederi til »Det jydske Dampskibsselskab«, der i 1900 gik op i D. F. D. S.

I 70'erne havde Selskabet gyldne Aar, det gav saaledes i Udbytte for 1873 24 % foruden 8 % i Henlæggelse til Reservefonden[126]). En stigende Udførsel fra andre jyske Byer, fra Tiaarets Slutning især Esbjerg, ramte det imidlertid haardt, og da England i 1892 lukkede for Kvægimporten, fik Selskabet et Saar, det aldrig forvandt[127]).

Den Kvægeksport, der bar Selskabet, viste Broge sin Interesse under en Krise i 1877, hvor det saa ud til, at vor Kvægudførsel til England skulde blive standset. I Vinteren 1876—77 udbrød en ondartet Kvægpest i England, og der opstod straks en stærk Stemning blandt de engelske Landmænd, som i Forvejen led under daarlige Konjunkturer, for et Forbud mod Kvægindførsel. Under Indtryk heraf nedsattes en Parlaments-

---

[124]) Stiftstidende 8.-9.-68.
[125]) Stiftstidende 13.-11.-69. Bekendtgørelse fra Selskabets Bestyrelse, Broge ikke blandt Bestyrelsesmedlemmerne.
[126]) Amtstidende 28.-2.-74.
[127]) Aarhus II, p. 238—39.

kommission til at tage Spørgsmaalet op til Undersøgelse[128]).

Frygtende for, at et saadant Forbud skulde ruinere dansk Kvæghandel og -opdræt indkalder Landhusholdningsselskabet til et Møde i Aarhus den 14. April 1877, hvortil indbydes en Række Landmænd og Kvægeksportører; man skal her tage Stilling til, hvad der kan gøres for at bevare den danske Kvægudførsel til England. I dette Møde deltog Broge og kom til at spille en fremtrædende Rolle.

Man vedtog først at rette en Henvendelse til Indenrigsministeren, hvori man udtalte Ønsket om en Del forebyggende Foranstaltninger, der skulde hindre en eventuel Kvægpest i at blive udført af Landet[129]). Efter dette tog Broge Ordet[130]). Han havde haft saa meget at gøre med Kreaturudførsel, navnlig tidligere, at han var stærkt interesseret i Sagens Udfald; derfor havde han korresponderet med engelske Venner om, hvorledes man fra dansk Side bedst kunde løse det foreliggende Problem. Paa Grundlag af disses Svar havde han den Opfattelse, at man i England ikke vilde have Opmærksomheden rettet nævneværdigt mod de danske Skridt, og man vilde snarere, naar saadanne blev taget, tro, at Tilstanden i Danmark var anderledes, end den virkelig var. Det, man skal gøre, er, at man retter Englændernes Opmærksomhed mod, at der foretages noget i Danmark. »Det, der vil have Betydning overfor Englænderne, er efter min Mening Resolutioner«. Broge foreslaar da en, hvis Hovedpunkter er, at Kvægudfør-

---

[128]) »Meddelelse om Foranstaltninger for at bevare for Danmark en uhindret Indførsel af levende Kreaturer til Storbritannien, indeholdende Forhandlingerne ved Landsmødet i Aarhus den 14. April 1877, 1877 (stenografisk Referat), p. 3.

[129]) l. c., p. 10 f. og 29 f.

[130]) l. c., p. 35 f.

sel til England er en af Danmarks Hovedindtægtskilder. Kvægpest har ikke været i Landet siden 1781; der træffes grundige Foranstaltninger, som hindrer dens Indførsel i Danmark. Endelig, at denne Forsamling opfordrer Landhusholdningsselskabet til at udnævne Mænd, der kan træde i Forhandling med den nedsatte Parlamentskommission.

Den sidste Passus begrunder Broge dermed, at hans engelske Forbindelser har oplyst ham om, at Kommissioner, som den nedsatte, ikke tager meget Hensyn til, hvad der forelægges skriftligt; »de ville have Personer og have Ret til at forelægge dem passende og til Sagen sigtende Spørgsmaal«. Idet Broge gør opmærksom paa, at en saadan Resolution vil kunne læses i »Times« paa Mandag[131]), anbefaler han den til Vedtagelse, hvilket derpaa sker enstemmigt.

Efter dette Møde rejste et Udvalg bestaaende af Tesdorpf, Hofjægermester, Greve Chr. Danneskjold-Samsøe til Brattingsborg og Kammerherre Skeel til Birkelse til London, hvor det opnaaede Forbindelse med den nedsatte Parlamentskommission[132]). Resultatet af den engelske Kommissions Overvejelser blev, at Danmark bevarede sin Indførselsret, medens flere andre Lande mistede deres. Hvor stor en Andel man maa tilskrive den vedtagne Resolution og det udsendte Udvalg, kan ikke oplyses med det foreliggende danske Materiale; men da den engelske Kommission gør sig den Ulejlighed at træde i Forbindelse med Danskerne, kan man formode, den har ment det nødvendigt at skaffe sig de Oplysninger, som de maatte kunne give, og da Resultatet faldt ud til Danmarks Fordel, gaar man sik-

131) Den paagældende Resolution ses ikke at have været optaget i »Times«.

132) l. c., p. 38 f.

kert ikke for vidt ved at sige, at Broges praktiske Indsigt i engelske Forhold var stærkt medvirkende til, at Danmark endnu i nogle Aar kunde lukrere af Kvægudførsel til England[133]).

Allerede før Oprettelsen af »Det jydsk-engelske Dampskibsselskab« havde Broge været den drivende Kraft ved Starten af »Dampskibsselskabet i Aarhuus af 1865«. Dette Selskab var dog ikke i første Linie baseret paa Afsætning af Landbrugsvarer, men paa en almindelig Gods- og Passagertrafik mellem Aarhus og Hovedstaden, imidlertid er en Del af Københavns Forsyning med Landbrugsvarer vel gaaet den Vej, selv om Hovedparten kom fra Sjælland. I det foregaaende er nævnt, at Broge en Overgang i 70'erne afsatte sødt Smør til »The Scandinavian Preserved Butter Company« i betydelige Mængder, her har han sikkert benyttet denne Rute.

Allerede i 1824 havde man arbejdet med Planer om en Dampskibsrute Aarhus—København; men denne Plan blev ikke virkeliggjort[134]). Aarhus og København forbandtes dog ret tidligt med en Dampskibsrute, og i 50'erne gav den gode Fortjenester paa Grund af en betydelig Kreaturafsætning til Hovedstaden; men denne tog af, og Konkurrence fra et Randersrederi skadede yderligere Forbindelsen, der i 60'ernes første Halvdel varetoges af et af H. P. Priors Skibe[135]).

Med det københavnske Rederis Besejling var der inden for Handelsstanden i Aarhus i Tiden efter Krigen

---

[133]) Krisens Forløb afspejler sig i Ugeskrift 1877, I, 502, 555 f. og 583 og II, 142, 149 f. og 662 f.; om C. St. A. Billes Arbejde i London for samme Sag i H. Hertel: Det kgl. Landhusholdningsselskabs Historie, II, 1919, p. 186 f.

[134]) Stiftstidende 30.-3.-74.

[135]) Aarhus II, p. 228.

Utilfredshed[136]). Denne Utilfredshed søger en Skibskaptajn Basse at udnytte til at starte et Dampskibsselskab paa Aktier; men en Sammenslutning af Byens Storkøbmænd med Mænd som Broge, Edv. F. Rahr og Otto Langballe i Spidsen vender dog ganske Interessen bort fra Basse's Selskab, da de først paa Aaret 1865 begynder at arbejde for Etablering af et lignende Selskab[137]). Aktietegningen til det nye Selskab gik treven. Broge og Rahr maatte rejse rundt i Jylland helt over til Ringkøbing for at faa Aktierne tegnede, ogsaa i københavnske Børskredse er de virksomme[138]).

Den 28. April 1865 var man kommet saa vidt, at det første Møde af Aktionærer kunde holdes i Aarhus[138]). Her oplyser Broge paa Indbydernes Vegne om Aktietegningens Forløb — han har sikkert været primus motor blandt Indbyderne. Der var tegnet Aktier for 75,500 Rdl., og man vedtager at lade bygge et Skib samtidig med, at Aktietegningen fortsættes til 100,000 Rdl. Efter at have afsluttet Kontrakt med Burmeister & Wain om Skibets Bygning, kan det den sidste Dag i Aaret under Navnet »Aarhuus« begynde sin Sejlads; det opretholder i den følgende Tid én ugentlig Forbindelse, der snart udvidedes til to[139]).

Selskabet havde i de første Aar Glæde af sin Virksomhed, saaledes udbetaltes i Udbytte for 1866 10 % og for 1867 det samme[140]). Broge, der var indvalgt i Bestyrelsen ved Mødet den 28. April 1865, blev sid-

---

136) Stiftstidende 5.-12.-97.
137) Stiftstidende 20. og 23.-3.-65.
138) Berling 1.-5.-65. M. H. t. Arkivalier hidrørende fra Selskabet er Forholdet ganske tilsvarende det jysk-engelske Selskab; se Note 118.
139) Aarhus II, p. 230.
140) Stiftstidende 26.-1.-67 og 23.-1.-68.

dende i Selskabets Ledelse til et Tidspunkt mellem Juni 1868 og Juni 1869[141]).

Det nye Dampskibsselskab fik dog ikke nogen lang Levetid. Allerede i 1866, da D. F. D. S. blev dannet, besluttede dette Selskab at henvende sig til forskellige mindre Provinsselskaber for at faa disse til at gaa op i det nye Selskab. En saadan Henvendelse rettedes til Aarhusselskabet i 1867, men blev mødt med Afslag. En lignende Skæbne blev der en tilsvarende Henvendelse til Randersrederiet Bdr. Petersen til Del[142]).

I 1868 er der igen Forhandlinger i Gang, der resulterer i, at to af Aarhusselskabets Bestyrelsesmedlemmer under Haanden tilbyder Salg af Selskabet; men denne Handel strander paa Modstand fra Aarhusaktionærernes Side, og man vedtager at bygge endnu et Skib[143]). I de følgende to Aar føres en voksende Konkurrence mellem de to Selskaber, idet D. F. D. S. opretter en Forbindelse mellem Aarhus og Korsør; det er nøje forbundet med de sjællandske Jernbaner (begge Tietgen-Selskaber), hvilket giver det københavnske Rederi gode Muligheder for at yde gunstige Fragtbetingelser. Resultatet bliver da ogsaa, at Aarhusrederiet maa give op og 1870 opgaa i D. F. D.S.[144]).

Endelig skal det nævnes, at det er Hans Broge, der i 1874 er den ledende ved Stiftelsen af »Aarhus-Bugtens Dampskibsselskab«[145]). Der kan ikke være nogen Tvivl

---

[141]) Af Bekendtgørelse — underskrevet af Bestyrelsen — i Stiftstidende 17.-6.-68 fremgaar, at Broge sidder i Bestyrelsen, dette er ikke Tilfældet ved en Bekendtgørelse samme Sted 8.-6.-69.

[142]) Jul. Schovelin: Det forenede Dampskibsselskab 1866—1891, 1891. Hvad L. O. Normann meddeler i: Det forenede Dampskibs-Selskab, Aktieselskab, 1866—1926, 1926, p. 14 f., bringer ikke noget nyt.

[143]) Schovelin anf. Jubilæumsskrift, p. 20.

[144]) Schovelin anf. Jubilæumsskrift, p. 21.

[145]) Stiftstidende 28.-3.-74, om Selskabets Historie, se ellers Aarhus II, p. 239.

om, at dette Selskab for Mols og Helgenæs betød en Lettelse af Landbrugsprodukternes Afsætning, der ogsaa tidligere foregik søværts over Aarhus, men med Sejlskibe[146]).

Er der saaledes kun et af de Selskaber, som blev stiftet ved Broges og andre Aarhuskøbmænds Arbejde, der eksisterer endnu, nemlig det sidste, staar deres Betydning dog fast: »Det jydsk-engelske Dampskibsselskab« som en Formidler af Østjyllands Landbrugseksport gennem en Aarrække, »Dampskibsselskabet af Aarhuus 1865« som en hurtig Forbindelse mellem Aarhus og Opland og København, en Forbindelse, som endnu er en Hovedaare i dansk Samfærdsel, og »Aarhus-Bugtens Dampskibsselskab« som den lettede Afsætning fra Mols og Helgenæs. Disse Ruter førte med sig en øget Handel for Aarhus' Vedkommende; men Byen var en Mellemstation, »Stabelplads«, hvortil Varerne maatte føres fra Baglandet. Denne Tilførsel blev lettet gennem Jernbanerne, hvis Anlæg ogsaa beskæftigede Broge.

I 1862 var Aarhus blevet forbundet ved Jernbane med Randers[147]); men da man efter Krigen 1864 skulde bygge den østjyske Stambane fra Grænsen til Aalborg

[146]) En Udtalelse af Æbeltoft Byraad, foranlediget ved Lovforslaget om en Jernbane Randers—Grenaa, 1873, p. 4. — Det kan nævnes, at Broge i 1884 ved et Møde mellem Landbrugsrepræsentanter og Direktionen for D. F. D. S. var en af Ordførerne i Debatten om Bedring af Dampskibslinierne. Se: Beretning om Mødet af Delegerede for Landbruget, valgte af det kgl. Landhusholdningsselskab, angaaende Dampskibsfarten, den 15. Marts 1884. 1884. Der ses dog ikke, at noget Resultat kom ud af Mødet.

[147]) Aarhus II, p. 86.

helt ud, saa det en Overgang ud til, at Aarhus skulde blive placeret paa en Sidebane, idet Regeringen i 1866 stillede Forslag om at gøre Brabrand til Samlingspunkt for Stambanens nordlige og sydlige Del. Det lykkedes dog Byens Folketingsmand, Konsul I. M. Mørk, at faa Banen flyttet til Aarhus, og i 1868 aabnes Linien Aarhus—Fredericia, medens Randers—Aalborg blev færdig i 1869[148]). I de Dage, da Ændringsforslaget om at gøre Brabrand til Samlingssted var for i Rigsdagen, støttede Broge Mørk gennem en Avisartikel i »Dagbladet«, hvori han iøvrigt gjorde sig til Talsmand for en Linie Horsens—Aarhus over Torrild, hvilket dog ikke blev gennemført[149]). Torrild-Linien var allerede forlængst opgivet af Lovgivningsmagten[150]); men senere faar Broge dog en Jernbane anlagt gennem Aarhus' rige Bagland mod Syd.

Allerede i 1869 var opstaaet Ønsket om at bringe den paa den Tid afsides liggende Egn Djursland i Forbindelse med Statsbanenettet[151]). Der dannedes i Aarene derefter en lokal Komité, der skulde søge Sagen fremmet. Loven af 23. Maj 1873 havde givet Regeringen Bemyndigelse til at udstede Koncession paa en Bane mellem Randers og Grenaa, der kunde føres ad to Linier enten en nordlig over Allingaabro og Ryomgaard eller en sydligere over Thorsager. Da den nedsatte Komité henvendte sig til Ministeriet, fik man Til-

148) l. c., p. 87.

149) Dagbladet 29.-4.-66; den 6. Maj følger et Indlæg fra Formanden for Randers Handelsforening, der ikke kan indse, hvad det betyder for Aarhus at faa Jernbanen; Hovedindholdet af hans Artikel er dog, at han ikke kan godkende, at Aarhus har større Betydning end andre østjyske Byer.

150) L. Koefoed: Danmarks, Norges og Sverrigs Jernbaner, 1884, p. 54 f.

151) C. L. Christensen: Grenaa Landboforening 1868—1918, 1918, p. 12 og Berling 15.-9.-69.

sagn om Koncession, saafremt man kunde skaffe den fornødne Sikkerhed. Ved en Konkurrencetegning mellem de to Linier, som man derefter foretog, fik den nordlige et overvejende Flertal, og efter at Selskabet havde skaffet den fornødne Sikkerhed gennem forøget Aktietegning og Prioritetslaan meddeltes der Selskabet Koncession den 5. Juni 1875, og i August 1876 begyndte Jernbanens Drift[152]).

Denne Udvikling af Djurslands Jernbaner blev fulgt med Opmærksomhed i Aarhus. Her frygtede man, at Randers med denne Jernbane vilde tiltrække sig det meste af Djursland som Bagland til Skade for aarhusiansk Handel. Allerede da det Folketingsvalg, der forberedte Loven af 23. Maj 1873, arbejdede, var Tanken om at forbinde Aarhus med et Punkt paa Randers—Grenaa Banen oppe; men Udvalget kom til det Resultat, at en saadan Bane vilde skade Randers—Grenaa for meget, hvorfor dette Baneanlæg ikke blev optaget i Loven[153]).

Det var dog ikke ensbetydende med, at Aarhus opgav at faa en Bane til et Punkt paa Randers—Grenaa-Banen. I Marts 1873 havde man i Hornslet holdt et Møde om den nye Banelinies Retning. Der var samlet »vistnok mellem 1—200« Landbrugere fra Omegnen, og man enedes om at arbejde hen til, at den projekterede Bane fra Grenaa ikke skal munde ud i Randers, men i et Punkt paa Aarhus—Randers-Banen, enten Hadsten eller Hinnerup. Disse Bestræbelser fra Hornsletegnens Side forklares af følgende Forhold: hvad enten Randers—Grenaa blev forbundet ved den nordlige eller sydlige Linie, vilde Banen gaa udenom Hornsletegnen, medens den, hvis Mødet fik sine Krav gennemført, netop

[152]) Koefoed a. A., p. 129 f.
[153]) l. c., p. 130 f.

vilde komme til at gaa gennem den paagældende Egn. Til Stede ved Mødet var to Mænd fra Aarhus Handelsforening, hvoraf den ene var en paa hin Tid meget kendt Kommunalpolitiker Raadmand Liisberg. De udtalte under Forhandlingerne, at de ikke havde noget Mandat fra Handelsforeningen, og deres Tilstedeværelse maatte kun opfattes som Udtryk for Samklang med Tanken[154]).

Den betydelige Brod, der er mod Randers i dette Møde, faar da ogsaa »Randers Amtsavis« til at bemærke, at Bladet er inderlig overbevist om, Tanken finder Samklang i aarhusianske Handelskredse, og for saa vidt er det alvorligt nok for Randers, og Avisen slutter med en Appel til de Mænd, der har bragt Banesagen frem, om at hævde det for Randers vundne Terræn[155]). Vi ser, Konkurrencen mellem de to Byer er haard; men Tiden skulde dog bringe Aarhus saa langt frem, at Konkurrencen ophørte, og i vore Dage hersker der almindeligvis ikke Kamptilstand mellem Byerne, selv om man, naar man er kendt i Randers, endnu mærker, denne By er overbevist om, at den er en Torn i Øjet paa Aarhus.

I Aarhus gik man, da man øjensynligt ikke kunde faa Banens Udmundingspunkt flyttet fra Randers, over til Agitation for Anlæg af en Bane til Thorsager, saafremt den sydlige Linie blev gennemført, ellers vilde man have Tilknytningen ved Ryomgaard.

Den 9. April 1873 holdt man i Handelsforeningen i Aarhus en Generalforsamling, hvor man drøftede Banesagen. Man enedes efter nogen Diskussion om at afvente et Møde, der skulde holdes i Løgten den 15. i

---

154) Jyllandsposten 13.-3.-73.
155) Randers Amtsavis 14.-3.-73.

samme Maaned. I Diskussionen deltog især Liisberg, der førte an; men Broge deltog ogsaa ivrigt i den[156]).

»Jernveismødet« i Løgten Kro blev afgørende for Banesagen, idet man mente at have konstateret tilstrækkelig Interesse for en Bane Aarhus—Thorsager, hvorfor man nedsatte et Udvalg til at arbejde for Sagens Fremme; i dette fik baade Liisberg og Broge Sæde[157]). Ser man paa et Kort, staar det ogsaa tydeligt for én, at hvilken Linie, der end blev den foretrukne ved Randers—Grenaa-Banen, vilde en betydelig Del af det sydlige Djursland ren jernbanemæssigt blive forfordelt i Forhold til Halvøens nordlige Del, som fik en let Fra- og Tilførsel; blev den nordlige Linie foretrukket, vilde dette Forhold blive særlig fremtrædende. Saaledes indeholdt Projektet værdifulde Muligheder for baade Landbrugerne og Byen Aarhus, der kunde vente sig Fordele af Handelen.

Om den følgende Tids Arbejde for en Bane fra Aarhus til Randers—Grenaa-Banen er vi underrettet gennem et Brev af 27. September 1873 fra det i Løgten nedsatte Udvalg til Aarhus Byraad[158]). Udvalget havde den 24. April været i København for hos Indenrigsministeren og Rigsdagen at udvirke Banens Optagelse i Loven af 23. Maj 1873. Som vi har set, lykkedes denne Bestræbelse ikke; men i Loven blev dog optaget en Løfteparagraf, der gav et Grundlag for et fremtidigt Arbejde, idet § 4 kom til at indeholde den Bestemmelse, »at Koncessionshaveren er forpligtet til, naar Sidebaner ønskes satte i Forbindelse med Banen, at

---

156) Handelsforeningens Forhandlingsprotokol under denne Dato. Beror hos Foreningens Formand, Konsul Blicher, Østjysk Korn, Aarhus.

157) Amtstidende 16.-4.-73.

158) Gengivet i »Uddrag af Aarhus Byraads Forhandlinger for 1873«, 1874, p. 113 f. (Mødet den 2. Oktober.)

underkaste sig de Betingelser for gjensidig Tilslutning og Drift, som Indenrigsministeren i Mangel af mindelig Overenskomst mellem de Vedkommende bestemmer«.

I Sommerens Løb har Udvalget med Støtte fra Handelsforeningen[159]) ladet foretage de fornødne Terrainundersøgelser, der har vist de Muligheder, der foreligger for at gennemføre Banelinien. Man henviser saa til, at Randers—Grenaa-Banen er rykket et stort Skridt frem mod sin Virkeliggørelse, hvilket gør det paatrængende, at der arbejdes for Aarhusbanen. Udvalget mener imidlertid ikke, det gennem sin Sammensætning sidder inde med den fornødne Autoritet og Kompetence, hvorfor det retter Anmodning til Aarhus Byraad om at tage Sagen i sin Haand ved at nedsætte et Udvalg, der kan samle de forskellige Erhvervssammenslutninger paa Aarhusegnen, Sogneraadene og Aarhus og Randers Amtsraad til Samvirken for Banens Gennemførelse. Byraadet vedtog, efter at denne Skrivelse var forelagt, at tage Sagen op og nedsætte et 3-Mands Udvalg, som senere blev udvidet til fire Mand; i dette fik bl. a. Liisberg og Borgmester U. C. v. Schmidten Sæde[160]).

Dette Udvalg har sikkert ret hurtigt udsendt Indbydelse til de forskellige Foreninger og kommunale Raad om at tiltræde Udvalget ved Repræsentanter, for den 6. Januar 1874 vælger Aarhus Handelsforening Hans Broge til efter Udvalgets Indbydelse at repræsentere Handelsforeningen[161]). Tilsvarende ser vi i Aarhus Landboforening, hvor Bestyrelsen den 10. Januar

---

[159]) Peter Holm: Aarhus Handelsforening 1862—1912, 1912, p. 21 f.

[160]) Den 6. November. Byraadsforhandlingerne 1873, p. 133.

[161]) Handelsforeningens Forhandlingsprotokol under den paagældende Dato.

vælger Sekretæren, Overretssagfører Høegh Guldberg til sin Repræsentant[162]).

Udvalget arbejdede hurtigt; allerede den 4. April er man i Stand til at udsende en Indbydelse til Aktietegning i den projekterede Jernbane[163]). Denne Aktietegning gav i Løbet af Sommeren det ønskede Resultat[164]); thi i September kan man afholde en Generalforsamling, hvor der meddeles, at der er tegnet Aktier for 480,000 Rdl., hvilket var den Sum, Regeringen havde stillet som Betingelse for at yde Jernbanen sin Støtte[165]). Man vælger paa Generalforsamlingen en 9-Mands Bestyrelse, hvori Broge faar Sæde. Nu har man blot at arbejde hen til, at en Lov bliver givet, der kan bemyndige Indenrigsministeren til at udstede en Koncession paa en Jernbane Aarhus—Ryomgaard; dette sidste Sted havde man maattet skyde Banen frem til,

---

[162]) Landboforeningens Forhandlingsprotokol den paagældende Dato. Valget bekræftes paa Foreningens Generalforsamling den 28. Marts.

[163]) En Indbydelse er bevaret i Rigsarkivet. Min. f. off. Arb. Jernbane J. Nr. 2476/1880. Selskabets Arkivalier har det iøvrigt ikke været muligt at finde; i Statens Arkiver opbevares de ikke. De Sager, der henvises til her, hidrører fra det kgl. Kommissarius for Jernbanealæg i Jylland.

[164]) Handelsforeningen arbejdede intenst i denne Sag; saaledes nedsattes den 29. April et Agitationsudvalg paa 33 Mand. Meningen har sikkert været, at hver Købmand skulde arbejde blandt sine Forretningsforbindelser blandt Djurslands Bønder. Broge og Liisberg tiltraadte Udvalget, da de i Forvejen sad i Jernbaneudvalget. Foreningens Forhandlingsprotokol under denne Dato.

[165]) Brev af 28. Januar 1876 til den kgl. Kommissarius fra Aarhus—Ryomgaard Banens Forretningsudvalg (Rigsarkivet), heri oplyses bl. a.: »Allerede ved Indsendelsen under 3die Oktober 1874 af vort Andragende om, at Ministeriet i den forestaaende Rigsdagssession vilde udvirke en Lov, hvorved Regjeringen bemyndigedes til at meddele vort Selskab den nu under 12. November f. A. udfærdigede Concession; tillode vi os at oplyse, at der allerede da var tegnet Actier i Foretagendet udover det i Indbydelsen af 4. April 1874 forlangte Beløb paa 480,000 Rdl. eller 960,000 Kr.«.

da Randers—Grenaa-Selskabet valgte den nordlige Linie[166]).

Ikke mange Dage efter dette Møde indsender Bestyrelsen et Andragende til Ministeriet, hvori den anmoder dette om at udvirke en Lov om Koncession paa den paagældende Bane.

Planerne om den nye Bane blev ikke hilst med lige stor Begejstring alle Steder, ses der bort fra Randers, der, som det er vist, var Modstander af den, er det interessant at mærke sig »Jyllandsposten«s Stilling i denne Sag. Øjensynligt forsøger Bladet at forene de to Synspunkter, idet det vil en Sammensmeltning af de to Selskaber, hvorefter først Randers—Grenaa-Banen skal bygges og have Ro til at konsolidere sig i nogle Aar, hvorefter Aarhusbanen kan bygges. Dette Synspunkt bevirker en hæftig Polemik med »Aarhuus Stiftstidende«, der som rent Aarhusblad forsvarer Aarhus—Ryomgaard-Banens Anlæg[167]).

I December er man kommet saa langt, at Indenrigsministeren forelægger Rigsdagen det ønskede Lovforslag. Men forud for Forelæggelsen var der foregaaet Forhandlinger mellem Ministeren paa den ene Side og paa den anden Side Aarhus' Folketingsmand, den senere Indenrigsminister Ingerslev, Borgmester v. Schmidten og Broge[168]).

Forslaget blev med mindre Ændringer til Loven af 4. Maj 1875, som gav Regeringen Bemyndigelse til at udstede Koncessionen, der den 12. November meddeltes Selskabet, hvorefter man ret snart begyndte Arbejdet paa Banens Anlæg, og den 1. Oktober 1877 blev Banen aabnet[169]).

---

[166]) Stiftstidende 24.-9.-74.
[167]) Jyllandsposten 11.-10.-74 og 27.-10.-74; Stiftstidende 24.10.-74, 28.-10.-74 og 7.-11.-74.
[168]) Stiftstidende 11.-11 og 4.-12.-74.
[169]) Koefoed a. A., p. 138f.

Det viste sig hurtigt, at baade Randers—Grenaa og Aarhus—Ryomgaard-Banen, der i 1875 havde indgaaet Overenskomst om fælles Drift, ikke kunde klare sig økonomisk. Man havde haft nogle kortfristede Banklaan, hvortil det viste sig, man ikke kunde skaffe den fornødne Indfriningskapital, da der var Tab paa Præferenceaktier, ved selve Aktietegningen paa Grund af forandret Linieretning, og endelig var Anlæg og Ekspropriation blevet dyrere end beregnet. Resultatet blev, at Staten maatte overtage begge Baner i 1881[170])

Broge sad hele Tiden i det af Selskabets Bestyrelse udgaaede Forretningsudvalg[171]). Men i Banens Tilblivelse har Liisberg og Ingerslev sikkert ogsaa deres store Andel, hvor meget de enkelte har betydet, kan vi ikke afgøre; men sikkert har de hver inden for sit Omraade været den førende. Liisberg i Aarhus Byraad, Ingerslev hos Lovgivningsmagten og Broge indenfor Erhvervslivet. At Banen blev en daarlig Forretning betyder ikke meget rent samfundsmæssigt. Forrentningen er ikke et Maal for dens Betydning.

Paa omtrent samme Tid, som Tanken om en Jernbane fra Aarhus til Randers—Grenaa-Banen opstod, kom der lignende Bestræbelser i Gang i Aarhus' sydlige Bagland. Da den østjyske Stambane kom til at gaa over Skanderborg i Stedet for Torrild, saaledes som vi saa det ovenfor, opstod der en jernbanetom Rombe, begrænset af Banen Horsens—Aarhus og Kystlinien fra Aarhus til Horsens; det var faktisk Planerne fra 60'erne, som med disse Tanker blev genoptaget.

Sidst paa Aaret 1874 afholdtes der paa Odderegnen en Række Møder, hvor man drøftede Mulighederne for at forbinde Odder med et Punkt paa den østjyske

---

[170]) l. c., p. 132 f.

[171]) Stiftstidende 19.-6.-75 og Brevene i M. f. off. Arb. Jernb. J. Nr. 2476/1880.

Stambane. Ved et Møde den 8. November i Boulstrup, nogle faa Kilometer fra Hou, drøftede man Anlæg af en Bane fra Odder til Hovedgaard paa Stambanen; men der viste sig dog større Interesse for en saakaldt Længdebane, som man tænkte sig gaaende fra Hovedgaard over Odder til et Punkt umiddelbart Syd for Aarhus, f. Eks. Hasselager. Ved Mødet i Odder og Torrild i Dagene efter viste der sig dog at være Flertal for en Bane til Hovedgaard alene[172]).

Efter disse mindre Møder berammedes der et Møde i Odder til den 21. November, hvor Nabobyerne Horsens og Aarhus skulde repræsenteres. Aarhus Handelsforening sendte sine »Jernbaneeksperter« Liisberg og Broge[173]). Nu begyndte Aarhusinteresserne at gøre sig gældende. Dagen før Mødet bringer »Aarhuus Stiftstidende« en to-spaltet Lederartikel paa Forsiden om »Hadsherreds-Jernbanen«. Bladet mener, at en Forbindelse med Aarhus vil være det mest naturlige for den paagældende Egn, hvis Handel i Forvejen fortrinsvis gaar over denne By[174]). Med Hensyn til, at Hovedgaard ligger nærmere Esbjerg, end Aarhus gør det, indvendes der i Artiklen, at den Forskel ikke vil betyde meget, især da Persontrafikken vil have størst Udbytte af en Forbindelse til Aarhus, hvortil der sikkert er flere, som vil rejse, end til Esbjerg. Som vi senere skal se, bliver Persontrafikken netop Hovedindtægtskilden for denne Bane som for andre, iøvrigt slutter Artiklen med at anbefale en Længdebane Hasselager—Odder—Tvingstrup.

Mødet i Odder bragte ikke Baneretningsspørgsmaa-

[172]) Stiftstidende 12.-11.-74.
[173]) Stiftstidende 17.-11.-74.
[174]) Jvf. a. A. af H. P. Larsen om Hads Herreds Landboforening, p. 109, hvor der fortælles om et Kornpakhus, Broge havde oprettet i Norsminde.

let nærmere til en Løsning; man drøftede de allerede nævnte Muligheder. Repræsentanterne for Horsens var ret naturligt stemt for en Bane kun til Hovedgaard, hvorimod Aarhusianerne gik ind for en Længdebane. Resultatet blev Nedsættelse af et 7-Mands Udvalg, der skulde arbejde videre med Sagen; i dette Udvalg fik Broge Sæde[175]).

Først i December holder det nedsatte Udvalg Møde i Aarhus, hvor man beslutter at lade udarbejde nærmere Projekter og Overslag over de to Muligheder: Hasselager—Odder—Tvingstrup og Odder—Hovedgaard. Men da Broge paa et offentligt Møde i Odder den 2. Juni 1875 forelagde de udarbejdede Planer, viste der sig en ganske overvældende Tilslutning til Længdebanen, der var 5,33 Mil lang og blev anslaaet til at koste 1.956,000 Kr., medens Tværbanen var 1,7 Mil og kostede 562,000 Kr. Paa Forslag af Broge enes man om at indbyde til Konkurrencetegning mellem de to Linier, og man vælger 64 Mand til at være Indbydere, blandt disse Broge[176]).

Indbydelsen blev udsendt den 15. Juni samme Aar; men Aktietegningens Forløb var saadan, at man paa et Møde den 10. Januar 1876 vedtager at ophæve denne. Man vil saa i Stedet sætte al Kraft ind paa at faa en Bane fra Aarhus til Odder. Det besluttedes paa Mødet, som Broge dirigerede, at udsende Indbydelse samme Dag til en Aktietegning, der skulde beløbe sig til

---

[175]) »Hads-Ning Herreders Jernbane 1884—1909«, 1909, p. 3 (betegnes videre frem som Festskrift), Stiftstidende 24.-11.-74 og Forhandlingsprotokol for Odder Jernbaneselskab under paagældende Dato. Protokollen beror ligesom Selskabets øvrige her benyttede Arkivalier paa Hovedkontoret, Odder. — Driftsbestyrer S. H. Nielsen og Overass. Kaster, Odder, har venligst stillet disse Arkivalier og Festskriftet, der ikke findes paa Bibliotekerne, til Raadighed for Undersøgelserne.

[176]) Festskrift, p. 4 f.

503,600 Kr. Hele Banen var projekteret til at koste 1½ Mill. Kr.; men Resten ventede man dækket gennem Statstilskud og Præferenceaktier, ogsaa her var Broge blandt Indbyderne[177]).

Med dette Projekt var der større Held. Paa et Møde i Odder i April valgte Aktietegnerne en Bestyrelse, hvoraf Broge blev Medlem. Ved dette Møde nedsattes der ogsaa et 13-Mands Udvalg til at agitere for Aktietegning langs den projekterede Bane[178]).

I Oktober sluttede Tegningen[179]), og den 15. Novbr. 1876 indgav Bestyrelsen et Andragende til Indenrigsministeren om at bringe en Lov i Stand, der muliggjorde Banens Anlæg. Men under en Konference om Sagen meddelte denne, at han ansaa Banen for at være af sekundær Betydning, derfor vilde man henlægge Sagen indtil videre. Tanken om en Bane til Hovedgaard fra Odder kom saa frem igen, men vandt ingen Tilslutning[180]). Odder var vedvarende uden Jernbane.

Af Forbindelsen mellem Aarhus og Odder paa den Tid faar man et Indtryk gennem et Andragende fra Broge i dennes Egenskab af Formand for Handelsforeningen om Bedring af dette Forhold[181]). I Skildringen af den daværende Forbindelse hedder det bl. a..: »Postforbindelsen mellem Odder og Aarhus sker ved en Diligence, som kjører herfra hver Aften og retournerer hver Morgen, men samtidig kjører daglig 2 à 3 Omnibusser samme Vej, medens ingen kjører derfra om Morgenen, saa at Enhver, der fra Byen vil til Odder eller Stationer paa Veien dertil er nødsaget til at tage herfra om Aftenen og overnatte paa Landet«.

---

177) l. c., p. 7 f. og Stiftstidende 11.-1.-76.
178) l. c., p. 8 f.
179) l. c., p. 9.
180) l. c., p. 9 f.
181) Brev af 14. Marts 1878, Handelsforeningens Kopibog I.

Jernbanesagen var dog ikke opgivet. I Maj 1880 indbringer Folketingsmanden for Aarhus Amts 1. Valgkreds, Venstrepolitikeren Dr. Gert Winther, et Lovforslag om en Jernbane fra Odder til Aarhus. Forslaget kom imidlertid aldrig videre end til første Behandling. Det følgende Aar mødte Winther atter med et Forslag, hvor Linien gik fra Ørting over Odder til Aarhus, hvilket dog allerede ved første Behandling ændredes til Hou Havn i Stedet for Ørting. Heller ikke denne Gang gik Forslaget igennem, men naaede dog til Behandling i Udvalg. Der var Uvilje mod Forslaget, baade fordi man øjensynlig ikke havde nogen fast Linie, og fordi den økonomiske Sikkerhed syntes for ringe[182]).

Ved samme Tid, som det sidste Forslag er til Behandling, foregaar en Rekonstruktion af Selskabets Ledelse. Bestyrelsen udvides til 22 Mand, og Gert Winther vælges til Formand; af Bestyrelsen udgaar et Forretningsudvalg, hvoraf igen et snævrere Udvalg med bl. a. Broge som Medlem; det bliver dette sidste, som fører Sagen igennem.

I Løbet af Sommeren fastlægges Banelinien endeligt, Aktietegningen udvides, og man træffer Aftale med Statsbanerne om Tilknytning af Banen ved Viby og med Entreprenørfirmaet Lauritz Petersen & Wätzold, der er villig til at modtage ca. Halvdelen af Udgifterne ved Baneanlægget i Præferenceaktier. Formodentlig ved Ingerslevs Mellemkomst — han stod ifølge sine politiske Anskuelser ogsaa Regeringen nærmere end Gert Winther — forelægger Regeringen det ønskede Lovforslag, der resulterer i Loven af 12. Maj 1882, hvorved Regeringen faar Bemyndigelse til at udstede Koncession paa en Jernbane Hou Havn over Odder

[182]) Festskrift, p. 11 f.

til et Punkt paa Banen mellem Skanderborg og Aarhus[183]).

Det nødvendige Aktiebeløb var 1.050,000 Kr.[184]); men det havde man ikke tegnet, da Loven kom. Broge paatager sig formodentlig at overtale en Række Sognekommuner til at forhøje deres Tegninger, for vi ser ham i Maj afholde Møder med Repræsentanter for Sogneraadene, snart er han den eneste fra Jernbanen, der deltager i Forhandlingerne, snart er ogsaa et andet Medlem af det snævrere Udvalg med. Det drejer sig om fem Kommuner Gosmer-Halling, Randlev-Bjerager, Beder-Malling, Maarslet og Odder[185]).

Aktietegningen blev fuldstændig i Løbet af Sommeren, og Anlægget af Banen fuldendes i Løbet af de næste Par Aar. Den 18. Juni 1884 indvies Banen ved en stor Festlighed. I Referatet af denne hedder det i »Aarhus Amtstidende« bl. a.: »Til forskellige Tider under hele Festen kom man stadig tilbage til Erkjendelse om, hvad man skyldte Hr. Broge for hans heldige Virksomhed saavel ved selve Arbejdet som ved hele Festen«. I Festskriftet ved Banens 25-Aars Jubilæum hedder det: »Paa dette Sted skal fremhæves den meget store Andel, som Grosserer Hans Broge havde i, at Banesagen gennemførtes saa hurtigt og saa godt. Endnu levende Mænd kan bevidne, og Jernbanens Arkiv indeholder uomtvisetlig Beviser paa den Dygtighed og Omsigt og den utrættelige Energi, som han udfoldede saavel ved Aktietegningen som i Forhandlingerne med Autoriteter og Entreprenører«. Da Festskriftet blev skrevet i 1909 eksisterede maaske Arkivalier, som nu er forsvundne. I nærværende Fremstilling er an-

183) l. c., p. 12 f.
184) l. c., p. 14.
185) »Forhandlingsprotokol Nr. 1 fra $^{16}/_{4}$ 81 til $^{0}/_{2}$ 84« for Tiden 19.—24. Maj 1882 og Odder Avis 22.-5.-82.

vendt, hvad der endnu er i Hads-Ning Herreders Jernbanes Besiddelse. Men ud fra dette og Festskriftets Vidnesbyrd kan man sige, at her var Broges Arbejde af afgørende Betydning for Jernbanetankernes Realisation.

For Banens første Aar er vi, takket være Oplysninger i Festskriftet, i Stand til at karakterisere den i Forhold til Danmarks øvrige Jernbaner. Driftsudbyttet var relativt stort. Regnes dette i pCt. af Anlægskapitalen, var det 1884—89 for Statsbanernes Vedkommende 1,58 %, medens Hads-Ning Herreders Jernbane (i 4 Aar) havde 2,26 %. Hele Jernbanenettets Udbytte var 1,50 %[186]). Iøvrigt var Banen ligesom Statsbanenettet en »Personbane«[187]).

Ved endnu et Jernbaneanlæg var Broge virksom, selv om det ikke blev ham, der førte Tanken ud i Livet. Det var denne Gang det jernbanetomme, vestlige Bagland til Aarhus, som skulde have sin Bane gaaende fra Hammel til Aarhus.

Ogsaa her var man i 70'erne begyndt at arbejde med Jernbaneplaner; men hverken i dette Tiaar eller det følgende blev der foretaget noget, som kunde føre til Maalet. De handlende i Hammel frygtede for at miste Fortjeneste, saafremt Adgangen til den store Bys Forretninger blev for let; nogle Landmænd var ivrige for Jernbanen; men Hovedparten af Beboerne stod ret ligegyldige over for Tanken, indtil Broge i 1890 griber ind[188]).

Han indkalder til et Møde i Aarhus den 10. Maj 1890.

---

186) Statistik VI, p. 314.

187) Driftsresultaterne Festskrift p. 22 og Statsbaneresultaterne p. 10, 12 og 13 i »Statsbanedriften 1867—1892«.

188) Vedrørende denne Bane maa henvises til Ingvart Ullerup: En Bane og en Egn. Aarhus-Hammel-Thorsø Jernbane gennem 40 Aar.

Paa dette forelægger han et fuldstændigt Overslag over en 3,55 Mil lang Jernbane til 1.040,000 Kr. fra Hammel til Statsbanen ved Aarslev Sidespor lidt Nord for Brabrand. Her har ikke været Tale om Nedsættelse af Udvalg, Broge har ganske alene ordnet Sagen. Han er blevet »Kong Hans«, som han kaldtes. Samme Dag udstedtes Indbydelse til Aktietegning.

Ved Møder paa Egnen i den følgende Tid viste der sig Interesse for Projektet. Den 30. Maj er Broge i Hammel, hvor han vinder denne By for Planerne. Men et Par Maaneder efter viser de første Tegn sig til en Kamp, som skulde sinke Banens Anlæg gennem flere Aar.

Bønderne paa den Egn, hvorigennem Banen skulde gaa, var altid kommet gennem Vesterport ind i Aarhus. Nu saa den vestlige Bydels handlende sig truede ved, at de for Fremtiden vilde komme ind til Aarhus gennem Ryesgade. Misstemningen i den vestlige Bydel fandt sammen med Ønsker fra Oplandet om at faa Banen ført sønden om Brabrand Sø, hvorved flere Byer vilde faa Gavn af Banen, som saa skulde løbe ind til Aarhus gennem Mølleengen og slutte i Nærheden af »Ceres«.

I August samme Aar holdtes et Møde i Aarhus, hvor Tilhængere af de to Linier tog Livtag med hinanden. Kampen, hvori Broge støttede sin oprindelige Plan, blev dog resultatløs, ligesom de følgende Aars Strid, som han ikke synes at have taget Del i.

I Aarenes Løb naaede man dog til en Linie, der ogsaa tilfredsstillede den nordlige Linie's Talsmænd, skønt den gik sønden om Brabrand Sø og ind til Mølleengen, og i 1898 fik en Række af Egnens fremtrædende Mænd Koncession paa Banen. Man havde henvendt sig til Broge for at faa ham til at overtage Formandsska-

bet; dette havde han ikke indvilget i, man kan tænke sig, at den aldersstegne Storkøbmand ikke vilde være med, naar han ikke fik det, som han vilde have det. Dette passer ogsaa med den herskende mundtlige Tradition om den gamle Herres Temperament. Det Samtiden kendte saa godt gennem de smaa Begivenheder, hvorom vi ikke har noget skriftligt overleveret, fordi man almindeligvis ikke nedtegnede saadanne »Episoder«.

Banen Hammel—Aarhus blev indviet i 1902 efter store Vanskeligheder med Opfyldning af Mølleengen. I 1914 forbandtes Hammel med en Jernbane til Thorsø paa Langaa—Silkeborg Banen, og der dannedes et Selskab »Aarhus—Hammel—Thorsø Jernbane«. Broges Andel i denne Banes Anlæg indskrænker sig altsaa til, at han satte Gang i Planerne om en Aarhus—Hammel Bane; andre blev det forbeholdt at virkeliggøre Planerne.

Sammenfattende kan der om Samfærdselsmidlerne siges, at deres Udvikling i denne Tid var en af Forudsætningerne for Omlægningen til Erstatningsdrift i Landbruget. Det var ikke blot Eksporten, der var betinget af denne Fremgang, og den bestod, som det er vist, af en voksende Mængde letfordærvelige Fødevarer, men ogsaa Importen af Erstatningsstofferne var det. Den nye Driftsform krævede en stadig større Mængde Kraftfoder, som maatte tilføres søværts og derefter spredes rundt i Landet, fortrinsvis ved Jernbanernes Hjælp. I denne Udvikling spillede for Aarhusegnen Hans Broge en betydelig Rolle. Udviklingen medførte naturligvis ogsaa Fordele for Byen Aarhus, men der er dog ikke Grund til at antage, at Aarhus' Bagland er blevet meget udvidet ved de foretagne Jernbaneanlæg; det, det drejede sig om for Aarhus, var

ikke at udvide Baglandet, men at sikre sig, at Nabobyerne ikke erobrede det. Derfor vilde man sikkert heller ikke naa meget ved at fremstille Udviklingen i Isochronkort[189]); de østjyske Købstæders Beliggenhed er saadan, at de naturligt har delt Landet op i deres Interessesfærer, som vel i Hovedsagen kan siges i umindelige Tider at have ligget indenfor en 1-Dags Rejseafstand[190]).

Det var ikke alene Transportvæsenet, Broge arbejdede med, naar det gjaldt Landbrugsvarernes Afsætning, ogsaa selve Handelens Organisation var han med til at reformere. Her var det ikke mange Aars Arbejde, han ofrede; men han greb ind ved en bestemt Lejlighed og skabte et helt nyt Handelssystem. Det var, da han i 1877 fik startet de jyske Smørhandleres Smørnotering.

Med Hensyn til en Smørnoterings Opkomst og Udvikling maa henvises til Axelsen Drejers ret fyldige Fremstilling i »Mejeribrugets Historie«[191]). Her skal blot opridses nogle Hovedtræk, der skal tjene til at give Baggrunden for den Broge'ske Reform.

Eftersom Smørproduktionen steg i Betydning for baade Landbruget og Handelen dannede der sig forskellige Noteringer i Danmark. »Berlingske Tidende« havde siden sin Grundlæggelse bragt Torveberetninger om Smør som om andre Varer; men i 1861 tager Bla-

---

189) K. Hassert har i sin: Allgemeine Verkehrsgeographie Bd. 1, 1931, p. 65 f., givet en kortfattet Oversigt over Mulighederne for Tegning af Isochronkort.

190) Hassert a. A., p. 85 f., hvor han behandler Betydningen for en By at have et stort Omraade indenfor 1-Dages Rejsegrænsen.

191) p. 224 f., hvortil der henvises for det følgende, saafremt ikke andet er anført.

det den saakaldte »Mandagsnotering« i Brug, der efter en almindelig Karakteristik af Markedet meddeler Priserne fra den forløbne Uge. Det er dog ikke de faktiske Priser, der angives, det er et Skøn over Markedet som Helhed, hvorved denne Notering staar i Modsætning til en Notering i »Ugeskrift for Landmænd«, som siden 1855 havde givet Oplysninger om Smørpriserne, der fra 1870 meddeles af den københavnske Smørgrosserer Chr. Skibsted og angiver de af ham betalte Priser.

Det blev »Berlingske Tidende«s Notering, der blev den almindelig anvendte. Vi saa ovenfor, hvordan Broge købte Smør efter denne Notering[192]). Mod »Berlingske Tidende«s Notering rejste der sig i Løbet af 70'erne en stadig større Opposition, idet man var utilfreds med, at den ikke angav den virkelig betalte Pris, der laa over højeste Notering for fineste Herregaardssmør. Dette betød Tab for de mange, som solgte deres Smør forud for et halvt eller helt Aar til »Berlingske Tidende«s Notering paa Leveringstiderne. Et andet Forhold, der nærede Utilfredsheden hos de mindre Landbrugere, var Klassifikationen i Herregaardssmør og Bøndersmør, for skønt det sidste nærmede sig Herregaardssmørret i Kvalitet, blev Prisforskellen mellem de to Sorter dog større, saaledes laa Noteringen paa Herregaardssmør i Tiaaret 1861—79 gennemsnitlig 44 Øre over Bøndersmør, i Tiden 1871—80 steg Forskellen til 59 Øre[193]).

---

[192]) p. 86. Før den Tid købtes Smørret i Kontrakt til en i Forvejen aftalt Pris for hele Partiet, dog holdt den Skik sig for de fineste Varers Vedkommende til op i 70'erne. 1872, 30. April, vedtog Aarhus Handelsforening kun at købe det fineste Smør paa Levering (Forhandlingsprotokollen) jvf. P. C. Knudsen: Firmaet Chr. Simoni, Aalborg, 1935, p. 47, og Dagbladet 5.-5.-75.

[193]) Efter Axelsen Drejer's Opgivelser a. A., p. 230.

Paa disse Misforhold søgte 23 jyske Smørhandlere i 1877 at raade Bod. Efter paa et Møde at have drøftet en mulig Omorganisation af Smørhandelen, enedes de om definitivt at ophøre med at købe paa Kontrakt til en forud aftalt Pris, og Smørret vilde for Fremtiden blive delt i fire nummererede Klasser, saaledes at Begreberne Herregaardssmør og Bøndersmør ophørte at eksistere i den jyske Smørhandel. Priserne vilde for Fremtiden blive fastsat hver Lørdag af et 3-Mands Udvalg af Købmænd, hvortil man valgte den jyske Smørhandels tre mest fremragende Mænd, nemlig Broge, Ankerstjerne og Z. J. Levy i Horsens. Erklæringen er dansk Smørhandels »Magna Charta«, paa de i den udtalte Principper kom al Fremtidens Smørhandel til at hvile. Den offentliggjordes i det jyske Erhvervslivs »Statstidende«: »Jyllandsposten«[194]).

Den nye Notering vakte i Begyndelsen, saaledes som Axelsen Drejer ogsaa skildrer det, en Del Modstand, og noget Smør gik over København som Protest[195]), men man forsonede sig ret hurtigt med den.

Den jyske Notering fik imidlertid ikke nogen lang Levetid. I 1878 var der blevet oprettet et Smørnoteringsudvalg udgaaet af Grosserersocietetet. Denne nye Notering fortsatte dog i Hovedsagen i det Spor, som »Berlingske Tidende«s havde fulgt. Den blev nu optaget i dette Blad, som saaledes vedvarende meddelte den »officielle« Smørnotering. Utilfredsheden havde dog ikke faaet Udløb endnu, og i November 1880 ændredes Formerne for Grosserersocietetets Notering, saaledes at den faktisk bliver en Kopi af de jyske Smørhandleres Notering, som da ogsaa ophører i Marts 1881. Smørnoteringen af 1880 bliver Grundlaget, hvor-

[194]) 25.-10.-77.
[195]) Tidsskrift for Landøkonomi 1879, p. 51.

paa man i Fremtiden bygger, derfor er det rimeligt at betragte den jyske Notering som en Reform af Betydning.

Selv om der ikke kan siges noget sikkert om Broges Andel i Noteringens Oprettelse, kan den i hvert Fald betragtes som den naturlige Udgang paa hans Arbejde for at hæve Kvaliteten af de mindre Landbrugs Smør. Man bør dog være opmærksom paa, at de i Erklæringen indeholdte Bestemmelser ogsaa formindskede Risikoen ved at drive Smørhandel, fordi man ved det nye System frigjordes fra den Fare, Kontrakthandelen indeholdt: Konjunkturerne kunde ændre sig væsentlig under Kontraktens Løbetid; en Dalen vilde betyde slet Fortjeneste eller Tab, men man havde selvfølgelig ogsaa Chancen for højere Priser end beregnet, hvorved Fortjenesten vilde blive større. Sandsynligt er det, at det, der gav Stødet til den nye Notering, var et stort Prisfald i 1877; men derved bliver den nye Noterings Gennemførelse ikke mindre betydningsfuld[100]).

Slutning.

Hans Broges Livsgerning samlede sig om et Arbejde for Fremme af Landbrugsvarernes Produktion og Afsætning; men Arbejdet begrænsede sig i det væsentlige til Jylland. For Produktionens og det vil i Virkeligheden sige for Mejeribrugets Vedkommende var hans Virkefelt hele Landsdelen, medens den for Af-

[100]) M. H. t. den videre Udvikling af Smørnoteringen se foruden Axelsen Drejers Fremstilling Will. Scharling: Handels- og Toldpolitik, 1905, p. 71 f., og Hollmann, Hailer und Frost: Der Butterhandel in Dänemark, Frankreich und den Niederlanden, 1906, passim. Om Smørpriserne i Aarene omkring 1877 se Axelsen Drejer a. A., p. 230.

sætningens Vedkommende koncentrerede sig stærkt om Aarhusegnen. Denne Egns Hovedby, Aarhus, høstede da ogsaa særlig Gavn af hans Virksomhed, idet Byen blev Centrum for Samfærdselsmidler til Lands og til Vands, og Byens Handel nød godt af dens Udvikling til en Stabelplads. Et enkelt Omraade vedrørende Landbrugsvarernes Afsætning — Smørnoteringen — omfattede først hele Jylland, men derved, at den Notering, der blev den eneherskende i Danmark, tog den jyske Notering til Forbillede, fik dette Skridt Betydning for hele Danmarks Landbrug.

Nu kan der næppe herske nogen Tvivl om, at næsten alt det, Broge gjorde og inspirerede til at gøre for Landbrugets Udvikling, nok var blevet gjort uden ham. Men det staar ogsaa klart, at det Arbejde, der i 60'erne og 70'erne blev udført af Mejeribrugets Foregangsmænd, blandt hvilke Broge var den førende i Jylland, ikke nødvendigvis maatte falde saa tidligt, som det gjorde. Længe før Forandringer paa Verdensmarkedet fremtvang Overgangen til et yderligere intensivt Mejeribrug, udførte disse Mænd et Pionérarbejde, der er en vigtig Forudsætning for det moderne, danske Landbrugs Sukces. En Mand som Segelcke betød ogsaa meget her; men Broge var bedre i Stand til at træde i Kontakt med Landmændene; han har været i Samklang med den jyske Bonde og derved haft let ved at være en Formidler mellem Videnskaben, især repræsenteret ved Segelcke, og Landbrugerne. Hans Broges Plads i Danmarks Historie er da blandt Landets Folkeopdragere.